

Manisa Şehri Bilgi Şökesi

Bilgi Şökesi,

Manisa 2006.

Manisalı Bir Sanatkâr Mutasavvıf: Hasan Rızâ Efendi ve Dîvânı

Doç. Dr. Âdem CEYHAN

Tebliğde önce 19. asrın bilhassa mevlidhanlığıyla tanınmış mutasavvıf şairlerinden Manisalı Hasan Rızâ Efendi (ö. 1890)'nin tarihî ve menkıbevî hayatı hakkında bilgi verilerek Mehmed Âkif'in çocukluğunda bir kere dinlediği bu zata ait bir menkıbe hakkında ömrünün son yıllarında yazdığı "Said Paşa İmamı" adlı şiiri, şekil, muhteva, tasvir, tahkiye gibi yönlerden incelenecek; daha sonra Hasan Rızâ Efendi'nin Arap harfleriyle basılmış divanının metni, yeni harflere çevrilerek sunulacaktır.

Sunuş

Her memleketin ilim, irfan ve fazilet sahibi insanları, çeşitli sahalarda büyük işler başarmış, kabiliyet ve meziyet sahibi şahsiyetleri, o ülke yahut şehrin halkı için birer ıftihar vesilesi olduğu gibi, yeni nesilleri için de hayatlarından, karakter ve eserlerinden dersler alınması gereken örneklerdir. Türk edebiyatının en çok rağbet gören eserlerinden birinin sahibi Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'i* hakkında öğrencilerimize bilgi verdiğimiz sırada, bu metnin, kültür hayatımızda tuttuğu yerden ve meydana getirdiği tesirlerden de bahsederek zaman zaman merhum Mehmed Âkif Bey'in "Said Paşa İmamı" isimli güzel şiirini okuruz. Bir vesileyle, bu ünlü şiirde yüceltilen mevlidhanın "Manisalı Hasan Rızâ Efendi" olduğunu ve kendisinin manzumelerini içine alan basılmış bir divanının da bulunduğunu öğrenince, onun aynı zamanda şehir tarihi ve mahallî edebiyat içerisinde mütalâa edilmesi lâzım geldiğini düşündük.

Bilindiği gibi, 1324/1908 yılında Manisa'nın da içinde bulunduğu Aydın vilâyetinin ilim, fikir ve sanat sahasında kayda değer faaliyetler göstermiş bazı meşhurları hakkında, Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1861-1925), kıymetli bir biyografik eser vücuda getirmiş;¹ ondan aşağı yukarı kırk yıl sonra Çağatay Uluçay (1910-1970) da "*Manisa Ünlüleri*" adıyla bir kitap yayımlamıştı. Ancak her iki eserde de Hasan Rızâ Efendi'den bahsedilmemektedir. Onun Manisa meşhurlarına ait mezkûr eserlerde biyografisinin yer almayışının sebebi, herhâlde ömrünün büyük bir kısmının İstanbul'da geçmiş olmasıdır. İşte biz burada çeşitli meziyetleri dolayısıyla Manisa ünlüleri arasında kendisine yer ayrılması gerektiğini düşündüğümüz Hasan Rızâ Efendi'yi tanıtmaya çalışacağız.

¹Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*, Keleşyan Matbaası, İzmir, 1324 (1908), 186 s.

19. asrın ilk yarısında Manisa'da bir miktar bilgi edindikten sonra, devletin, aynı zamanda ilmin, irfanın ve sanatın merkezi olan İstanbul'a gidip Üsküdar'da mesken tutan, burada daha ziyade güzel sesi ve mevlidhanlığıyla tanınan mutasavvıf, şair Hasan Rızâ Efendi'nin uzun ömrünün safhaları hakkında, maalesef, çok fazla malûmata sahip değiliz: Kendisinin hayatta olduğu 1290/1873 yılında basılmış küçük divanının sonunda yer alan kısa kayıttan, bir miktar bilgi edinmekteyiz. "Said Paşa İmamı" Hasan Rızâ Efendi hakkında en geniş bilgiyi, tanınmış Türk edebiyatı tarihçisi Sadeddin Nüzhet Bey (Ergun, 1899-1946), *Türk Musikisi Antolojisi* adlı eserinde vermiştir. Ergun, şairin hayatını hikâye ederken, divanı sonunda verilen kısa bilgiden başka, Hayrullah Yalım, Necmeddin Okyay, Zekâîzâde Ahmed, Musâhibzâde Celâl, Eşref Ede gibi kişilerin hatıralarından da faydalanmıştır.²

Çeşitli konulara ait ilmî çalışma ürünleri olduğu hâlde, daha ziyade biyografik eserleriyle tanınmış yazarımız İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in (1871-1957) son devir musikişinasları konusunda yazdığı *Hoş Sadâ*'da da mevlidhan olması dolayısıyla Hasan Rızâ Efendi'nin hayatına dair bilgi verilmekte; bu arada mutasavvıf sanatkar hakkındaki birkaç menkıbe de nakledilmektedir. Bugün adı neredeyse unutulmuş gibiyse de yirminci asrın ilk yarısının tanınmış yazarlarından olan Refiî Cevad Ulunay'ın (1890-1968), "Eski Mevlidhanlar" başlıklı bir gazete yazısından da Hasan Rızâ Efendi'ye dair bazı menkıbeleri öğrenme imkânı buluyoruz.

Biz, belli başlılarını saydığımız bu kaynaklar dışında, konumuza ait bilgi bulunabilecek çeşitli eserlerden de faydalanarak sanatkarın bir biyografisini yazmaya çalışacağız. Hasan Rızâ Efendi'nin tarihî ve menkıbevî hayat hikâyesinden sonra, merhum Mehmed Âkif'in, onu, mazinin tozlu sayfaları arasında unutulmaktan kurtaran "Said Paşa İmamı" adlı güzel şiirini ele alıp incelemeye gayret edeceğiz. Bilinenleri tekrarla yetinmemek ve mevcut bilgilere bazı ilâvelerde bulunmak için, şairin, kütüphanelerimizde pek nadir rastlanan divanının metnini yeni harflere çevirmek suretiyle şiirlerinin edebî değeri, şekli ve muhtevası konusunda da bir fikir vermek niyetindeyiz.

Hasan Rızâ Efendi

A. Tarihî Hayatı:

On dokuzuncu asırda bilhassa mevlidhanlığı ve hanendeliğiyle tanınan mutasavvıf, şair Hasan Rızâ Efendi, Manisalı'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, vefatı sırasında yaşının sekseni aşkın bulunduğu rivayetine dayanılarak onun tahminen 1224-25/1809-1810 yıllarında doğduğu söylenebilir. Hasan'ın babası, Manisa'da "Kısık Mektebi hoca" olarak tanınan Eğridirli Abdullah Efendi'dir.³

² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 471-475, 790.

³ Hasan Rızâ Divânı sonunda şairin babası "el-Hâc" sıfatıyla vasıflandırılmıştır. *Seyyid Hasan er-Rızâ er-Rifâî Divânı*, İstanbul, 1290/1873, s. 22.

Hasan, memleketinde geçen çocukluk ve gençlik yıllarında *Kur'ân*'ı hıfza çalıştı; güzel yazı dersleri aldı⁴ ve musikî öğrendi. 1249/1833 yılında İstanbul'dan Manisa'ya gelen bir mutasavvıf ilim adamı, manevî bakımdan onun hayat seyrinin değişmesine yol açtı: Bu zat, Antakyalı Seyyid Ahmed Vehbî Efendi'ydî. Hasan, 1251/1835 yılında Manisa'da İbrâhim Çelebi Câmîi karşısındaki dergâhı bina eden Rifâî şeyhi Antakyalı Seyyid Ahmed Vehbî Efendi'ye (ö.1267/1851)⁵ intisab etti.⁶ Ahmed Vehbî Efendi, ilim tahsili için İstanbul'da bulunduğu sırada, Rifâî tarikatının Maârifî kolu kurucusu Seyyid Muhammed Fethu'l-Ma'rûfî er-Rifâî'ye (ö.1824)⁷ intisab etmiş;⁸ sülûkünü tamamladıktan sonra, isteyenleri irşad vazifesiyle 1249/1833 yılında Manisa'ya gönderilmişti. Hatuniye ve İbrâhim Çelebi Medresesi'nde müderrislik de yapan Ahmed Vehbî Efendi, aynı zamanda "Vehbî" mahlasıyla şiirler yazan bir şairdi.⁹ Memleketinde tahminen 1841 yılından sonra Ahmed Vehbî Efendi'den Ma'rûfiye icazeti alan Hasan Rızâ Efendi, İstanbul'a gitmiş ve Üsküdar'ın Toygar Tepesi¹⁰ semtine yerleşmiştir. Bu yeni çevrede, sesinin güzelliği ve musiki bilgisiyle kısa zamanda tanınmaya başlayan Hasan Efendi, bir

⁴ 1257/1841 yılında Kütahyalı Mustafa Rüşdî'nin *Riyâzu'l-ekzâr ve hıyâzu'l-esrâr* adlı eserini istinsah eden "Seyyid Dervîş Hasan Rızâ Mağnisevî'nin, Abdullah Efendi'nin oğlu ve Ahmed Vehbî Efendi'nin müridi "Seyyid Hasan Rızâ" olduğunu tahmin ediyoruz. Manisalı Seyyid Dervîş Hasan Rızâ'nın istinsah ettiği *Riyâzu'l-ekzâr* nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, nr. 243'tedir. Şiirlerinde "Rüşdî" mahlasını kullanan Kütahyalı Mustafa bin Mehmed, 1260/1844 yılında vefat etmiştir. *Onun Hediyyetü'l-ibrâr* adlı bir eseri daha vardır. (Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ül-müellifin ve âsâr-ül-musannifin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuğ, İstanbul 1955, II, 457).

⁵ Ahmed Vehbî hk. bilgi için bk. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa 1946, s. 19; Necdet Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekelliler*, Manisa 2003, s. 19-28.

⁶ *Seyyid Hasan er-Rızâ er-Rifâî Divânı*, s. 22.

⁷ Seyyid Mehmed Maarîfî ve Kartal'da kurduğu tekke hk. bilgi için bk. M. Baha Tanman, "Maarîfî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 5, s. 232-33. 19. asırda Batı Anadolu'da da bilhassa Manisa, İzmir ve Aydın illerinde hayli yaygın olduğu anlaşılan tarikatın edebî faaliyetleri hk. bilgi için bk. Atabey Kılıç, "Ma'rîfî Tarikatı Şeyhl Ferdî Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri", *İlmî Araştırmalar* 12, İstanbul 2001, s. 121-134; Ayrıca bu katalogta da bu tarikat mensupları tarafından yazılmış bir hayli eser tavsif edilmektedir: Atabey Kılıç, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, I, Kayseri 2001.

⁸ *Hasan Rızâ Efendi Divânı* başında adı "Seyyid Muhammed Fethu'l-Ma'rûfî" şeklinde kayıtlı bulunan bu kişinin ismi, bazı yazmalarda "Seyyid Muhammed Fethu'l-Ma'ârîf" biçiminde yazılmıştır. Seyyid Muhammed Fethu'l-Ma'ârîf'in de divanı vardır: Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları, *Mecmua*, nr. 36, vr. 50-72b.

⁹ Ahmed Vehbî hk. bilgi için bk. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa 1946, s. 19; Necdet Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekelliler*, Manisa 2003, s. 19-28.

¹⁰ Tarla kuşunun bir çeşidine "toyga" denir. Üsküdar'daki "Toygar tepesi", Fâtih Sultan Mehmed veya II. Bâyezid devri devlet adamlarından Hamza Çelebi'yle alakalıdır: "Toygar" lakabıyla meşhur Hamza Çelebi, burada bir mescid yaptırmış, vefatında mescidi önüne defnedilmiştir. Bu sebepten dolayı o taraflara "Toygar Tepesi" adı verilmiştir. (Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, 1281, II, 235; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1311, II, 252; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 363-364).

vesileyle¹¹ Dâmad Said Paşa'nın dairesine intisap etmiş; uzun yıllar burada hocalık ve imamlık yapmıştır.

Hasan Rıza Efendi'nin meziyetlerini takdir edip onu himayesine alan Dâmad Said Paşa kimdir?

Sultan II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'la¹² evlendiğinden dolayı "Dâmad" sıfatıyla meşhur Said Mehmed Paşa, anılan hükümdar zamanında (1808-1839) devlet memuriyetinde çukadarlıktan seraskerliğe kadar yükselmiş; Sultan Abdülmecid'in saltanatı (1839-1861) sırasında da ticaret nazırı, kapudan-ı deryâ, Aydın, Edirne ve Ankara valisi olarak vazife yapmış; yüksek meclislere memur edilmiş; ikinci defa seraskerliğe getirilmiştir. Edirne ve Şam gibi vilâyetlerde de kısa müddetlerle valilik yaptıktan sonra, 1267/1850'de istifa etmiştir. 1278/1861'de sadrazamlık teklif edilmişse de kendisinin bu vazifeden affını rica etmesi üzerine, dileği kabul olunmuştur. *Sicill-i Osmânî* yazarının verdiği bilgiye göre, Said Paşa, iyi idare sahibi, edip, salih ve dindar bir adamdı. Yirmi seneye yakın dervişçe kıyafet içinde dünyayı terk ederek yaşamış ve maaşını ihtiyaç sahiplerine harcamıştı. 1285/1868 yılında vefat eden Said Paşa, Üsküdar'da Nasûhî Tekkesi'ne gömülmüştür.¹³

Hasan Efendi, İstanbul'a geldiği sırada da aslında musiki sahasında hayli bilgi sahibi olduğu hâlde, meşhur bestekâr Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi (ö. 1262/1846)'nin en seçkin öğrencisi Mutfazâde Ahmed Efendi (ö. 1301/1883)'den de faydalanmış; ondan çok sayıda ilâhi, durak, mersiye ve bilhassa mevlid meşk etmiştir. Bu devrin meşhur mevlidcileri, Zâkirbaşı Hacı İbrâhim, Selimiye hatibi Şeyh Ömer Efendi, Bedevî Ali Efendi, Âma Hafız Hasan, Fındıklı Camii müezzini Hacı Hakkı, Enderunlu Hafız Hüsnü, Hafız Receb gibi kişilerdi. Fakat Said Paşa imamını dinleme imkânı bulanlar, ittifakla bütün bu şöhretli isimlerin ondan sonra geldiğini söyler ve Hasan Rızâ Efendi'nin mevlid okuyuşunda olağanüstü bir tavır sahibi olduğunu ifade ederlerdi. Hasan Efendi, bir gûfteyi seslendirirken, sözlerin anlaşılmasını sağlamak için kelimelerin arasını kesmeden okumaya dikkat eder; nağmeleri mısra sonlarında yapardı. Devrin büyük musikî üstadlarından olan Zekâî Dede (1240-1315/1824-1897), Hasan Rızâ Efendi'nin Oluklubayır Dergâhı'nda okuduğu bir mevlidi dinledikten sonra, çok beğenmiş ve oğlu Ahmed'e "Hâfız!" demişti, "İşte mevlid böyle okunur!..."¹⁴

¹¹ Bu vesile, Hasan Rıza Efendi'nin girdiği tasavvufî yolla Said Paşa'nın dayısının tarikatinin ortaklığı olabilir. Çünkü 19. asırda Silivrikapısı yakınında Lâlezar'da Zihgirci Camii içinde, Rufâî tarikatinden Alyanak Ali Efendi'nin şeyh olduğu bir tekkenin mevcudiyeti bilinmektedir. (Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche - Mecmua-i Tekâyâ*, haz. Klaus Kreiser, Freiburg 1980, s. 39). Damad Said Paşa'nın dayısının ismi de "Alyanak Ali Efendi"dir. İşaret ettiğimiz yerde kayıtlı "Alyanak Ali Efendi", belki de Damad Said Paşa'nın dayısıdır.

¹² Mihrimah Sultan hk. kısa bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, a.g.e., (İstanbul) 1308, I, 83.

¹³ Said Paşa'nın daha detaylı bir hâl tercümesi için bk. Mehmed Süreyyâ, a.g.e., 1311, III, 47; a.g.e., IV, 715.

¹⁴ Saadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 474.

Klâsik formlar çerçevesinde birçok fasıl geçen Hasan Efendi, gür ve tiz bir sese sahipti. 93 (1877-78) Harbi əsnasında Mevkib-i Hümâyün Alayı meydana getirildiği sıralarda onun Sultantepeci'sinde okuduğu mevlid, tâ Beşiktaş'ta dinlenmişti.¹⁵

19. asrın ileri gelen devlet adamlarından Yusuf Kâmil Paşa (1223-1293/1808-1876), Said Paşa İmamı Hasan Rızâ Efendi'ye bazan Ömer İbnü'l-Fârız'ın (577-632/1182-1235) meşhur Arapça *Hamriyye Kasidesi*ni terennüm ettirirdi. Tanınmış mutasavvıf şair, bu manzumesinde ilâhî aşkı içki tarzında tasvir etmekteydi:

شرابنا علي ذكر الحبيب مدامة

سکرنا بها من قبل ان يخلق الکرم¹⁶

Hasan Efendi'nin güzel okuyuşu, ruhları kendinden geçirdiği gibi, Paşa'nın orada bulunan dinleyiciler için kasideyi düzgün bir şekilde tercüme ve izah edişinden de başka türlü ruhânî zevkler hasıl olurdu.¹⁷

B. Hakkında Anlatılan Bazı Menkıbeler:

Hasan Rızâ Efendi'nin hususiyetlerinden biri de içinden geldiği şekilde ve kendi istediği zaman okumasıdır. Bu meşhur hafız, hanende hakkında nakledilen şu menkıbeler, onun vazifesini ifa ve sanatını icra ederken, devletlülerin taleplerine göre değil, içinden geldiği gibi, samimiyetle hareket ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Hayran bırakan bir iç ezan...

Hasan Rızâ Efendi bir cuma günü Bayezid Camii'ne gitmişti. Selâmlık da o gün bu camide yapılıyordu.. Usule göre padişahın bulunduğu camide müezzinlik vazifelerini Enderunlular ve muzikalıların yapması gerektiği hâlde, Hasan Rızâ Efendi yerinden kalkıp iç ezanını okumaya başlamıştı. Onun olağanüstü güzel sesiyle okuduğu "iç ezan"ı, Sultan Abdülmecid (saltanatı, 1839-1861) ve cemaat, hayranlıkla dinlemişti. Padişah, merak ederek bu zatın kim olduğunu sorunca, yanındakilerden "Said Paşa İmamı Hâfız Hasan" cevabını almıştı.

Ezan bittikten sonra, kametin, Âyete'l-kürsî ve büyük aminin de Hasan Rızâ Efendi tarafından okunmasını irade eden padişah, o gün Hasan Efendi'yi kendisine imam tayin etmek istemiş.. Fakat Damad Said Paşa eniştesi olan Abdülmecid'in bu niyetine karşılık "Eferidimjzin güzel sesli bir çok bendegânınız var, bu zatı da kulunuza bırakınız" demişti. Hükümdar da Paşa'nın ricasını kabul etti. ¹⁸ İşte Hasan Rızâ Efendi'nin "Said Paşa

¹⁵ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 474.

¹⁶ Kasidenin metni için bk. Ziyâ Bey, *Harâbât*, 1291/1874, I, 250-251. Kemalpaşazâde, bu kasidenin ilk beytini Türkçe'ye şöyle tercüme etmiştir: "Habîb'i zıkr ile içdük müdâmı olmışuz sekrân/ Üzüm çubugı yaradılmamış iken degül el'ân".

¹⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (1. bs. 1940-1953), 3. bs. 1982, I, 235-236.

¹⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 473; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s. 307; [Refi Cevad] Ulunay, *Takvimden Yapraklar "Eski Mevlidhanlar"*,

imamı" diye tanınmasının sebebi budur. Mütedeyyin bir devlet adamı olan Said Paşa, Hasan Rızâ Efendi'yi dairesinde uzun zaman himaye etmiştir.

"İrade ile hutbe okunmaz"

Rivayete göre; Sultan Abdülaziz de Hasan Rıza Efendi'nin okuyuşunu beğenmiş ve onu hünkâr imamlığına tayin etmiştir.¹⁹ Padişah bir gün Dolmabahçe Camii'ne selâmlık irâde eder. Hafız Hasan Efendi minbero çıkacağı sırada, kendisine "Şevketli padişahımız hutbenin şu mealde okunmasını irade buyuruyorlar" denilince, "İrade ile hutbe okunmaz; ne zuhûr ederse, o okunur!.." cevabını vermiş ve üstündeki hatiplik binişini çıkarıp gitmiştir.²⁰ Hükümdar, yeni hocanın bu hususiyetlerini öğrenince, kendisine bir miktar ihsanda bulunmuş ve onu vazifesinden affetmiştir.

"Gözlerimi masivadan koruyorum"

Hasan Rızâ Efendi, sadece önündeki metni yahut ezberlediği güfteyi güzelce okuyan bir hanende değil; aynı zamanda irfanî yönü de olan, "serazad, rind ve meczub" bir zat... veli olduğu tahmin edildiğinden, kendisine saygı duyulan, alçak gönüllü bir şahsiyetti: Ekseriya Sandıkçı Şeyh Edhem Efendi Rifâi Dergâhı'na gider, burada bulunduğu sırada şeyh odasında oturmayıp kahve ocağının bir kenarına ilişirdi... Onun dikkat çeken ve ilk anda yadırganan bir fiili de yanında yumak yumak yün bulundurması; her gittiği yerde çorap ve takke gibi şeyler örmesiydi... "Hacı Dede" adında bir kişi kendisine bir defasında "Hoca Efendi, hütün vaktinizi örgü örmekle geçiriyorsunuz.. Gözlerinize yazık değil mi?" diye sormuş. Hasan Efendi de "Gözlerimi masivadan koruyorum" cevabını vermişti...²¹

Musevîlere para bağışlatan bir taksim...

Bu örme işinin, kendisinin tanınmamasına sebep olduğu da vakidir: Bir gece, Hasan Efendi'yi zamanın Orman ve Maâdin Meclisi Reisi Şeref Efendi, Çağaloğlu'ndaki konağına mevlit okumak üzere davet eder. Hasan Rızâ Efendi, pejmürde bir kıyafet ve elinde örgü torbasıyla konağa gider. Uşak, hâl ve kıyafetinden onun bir dilenci olduğunu sanarak "Hoca ne istiyorsun?" deyince, Hasan Efendi geri döner. Bakkaldan bir kâğıt fener ve mum alıp yakar. Lânga tarafındaki Müsevîlerin eğlendikleri bir gazinoya gider ve sazın yanına oturur. Bir aralık, okunan fasıldan çok parlak bir

Milliyet gazetesi, 9 Şubat 1958, s. 3. (Anılan yazının metni için bk. Ahmed Aymutlu, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul 1995, s. 221-222). Bu hadisenin cereyanı edışı konusunda Sadeddin Nüzhet ve İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in rivayetiyle Ulunay'ın arasında bazı küçük farklar var.

¹⁹ *Sicill-i Osmânî*'de yer alan "İmâm-ı Sultânîler" arasında (Mehmed Süreyyâ, a. g. e., IV, 720) Hasan Rızâ Efendi adına rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, tahminimize göre, onun bahis konusu vazifede kısa bir zaman kalmasıdır veya "imâm-ı sâni" tayin edilmiş olması ihtimalidir.

²⁰ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 473; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 307-308.

²¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 473-74.

taksim eder. Müsevîler ve dinleyiciler hayran olurlar. Kendisinden bir kere daha taksim etmesini rica ederler. Hasan Rızâ Efendi "Hele durun bakalım..." der. Başka bir makamdan yapılan bir fasılda öncekinden daha güzel bir taksim eder. Vakit hayli ilerler, gece yarısı olur. Çalınır, okunur... Gazinoda bulunanlar, bilhassa Müsevîler heyecanlanırlar... Kendi keselerinden ve diğer müşterilerden yirmi beş lira toplayıp Hasan Efendi'ye verirler. Hasan Efendi ce ertesi günü Şeref Efendi'ye vaziyeti anlatır.²²

"Efendi, bir oğlun olacak..."

Hasan Rızâ Efendi'nin, eski tabirle "mazanneden", yani veli sanılan kişilerden olduğuna işaret etmiştik... Onun kerametine dair Üsküdar'da halk arasında anlatılan menkıbelerden biri şudur: Meşhur hattat Necmeddin Okyay'ın (1883-1976) annesi kendisine hâmile'iken, bir sabah namazı vaktinde, babasının Toygar'daki evinin kapısı çalınmış. Necmeddin Hoca'nın babası Mehmed Nebîh Efendi, kapıyı açtığında, karşısında komşusu²³ Hasan Rızâ Efendi'yi görmüş... "Said Paşa İmamı" kendisine, "Efendi, bir oğlun olacak... Adını Necmeddin koy!" demiş ve yürümüş.²⁴

"Said Paşa İmamı"

Mevki sahiplerinin âmirane talepleri ve vazifesine müdahale etmelerinden hoşlanmadığı anlaşılan Hasan Efendi, fakir ve âcizlerin bu konudaki isteklerini ise geri çevirmez, hemen yerine getirmeye çalışırdı. Bütün Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden olan merhum Mehmed Âkif (Ersoy, 1873-1936), mevlîthan Hasan Rızâ Efendi'nin âciz ve kimsesizlere yardımcı oluşu konusundaki bir menkıbeyi, "Said Paşa İmamı" adlı şiirinde büyük bir maharetle hikâye ederek onu yüceltmıştır. Mehmed Âkif'in bu ünlü şiiri ele alınıp incelenmezse, bizce, Hasan Rıza Efendi bahsi eksik kalacaktır..

"Said Paşa İmamı", Mehmed Âkif Bey'in ömrünün son yıllarında, Mısır'da, 15 Haziran 1347 (15 Haziran 1931) tarihinde yazdığı son derecede güzel ve lirik şiirlerden biridir. Bu eser, *Safahât*'ın Yedinci Kitab'ını teşkil eden ve sanatkar tarafından 1933 yılında Mısır'da bastırılan *Gölgeler*'de yer alır.

²² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 308.

²³ Merhum İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, "Necmüddin Efendi'nin "1885 [11 rebiulevvel 1300] de Üsküdar'da Durbalı mahallesinde doğdu"ğunu söylüyor. (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, 2. bs. İstanbul 1970, s. 602). 11 Rebiulevvel 1300 tarihinin milâdî karşılığı olarak 1885 yılının sehven yazıldığı anlaşıyor. Çünkü anılan tarih, 21 Ocak 1883 tarihine tekabül eder.

"Durbalı mahallesi" adını, Fatih Sultan Mehmed'le İstanbul'un fethine gelen askerlerden Ali Bâlî Ağa'dan almıştır. Ali Bâlî burada "Durbalı Camii" adıyla anılan bir mescid bina etmiştir. (Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., II, 236). Hasan Rızâ Efendi'nin de Toygar Tepesi'nde Torbalı Sokağı'nda vefat ettiği, yani Necmeddin Hoca'nın babası Mehmed Nebîh Efendi'yle komşu olduğu bilinmektedir. (Bu konuda ayrıca bk. Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., I, 175).

²⁴ Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Altar Dükkânı*, İstanbul 1996, s. 88-89.

Şair, "Said Paşa İmamı"nın hüviyeti konusunda bize şu kısa ve özlü bilgiyi vermektedir: "Ahlâkı da sesi gibi ilâhî olan bu adamı çocukluğumda bir kere dinlemiştim. Said Paşa'nın kim olduğunu bilemiyorum."

"Ahlâkı da sesi gibi ilâhî olan adam..." Şu ibare, şairimizin belki de adını dahi bilmediği yahut o sırada hatırlayamadığı mevlidhan Hasan Rızâ Efendi'yi gayet veciz bir şekilde tanıtmaktadır. Bu kayıttan öğrendiğimize göre, Mehmed Âkif, kendisinin hayatının başlangıç çağında, Hasan Rızâ Efendi'ninse son demlerinde, yani 1870'li yılların sonu veya 1880'li yılların başında bir kere dinleme imkânı bulmuştur. Bu sanatkârın sadece tiz ve parlak sesi değil, "ilâhî" kelimesiyle vasıflandırdığı yüksek ahlâkı da Mehmed Âkif'in hafızasında derin bir iz bırakmış ve kalbinde muhterem bir yer tutmuştur. Mehmed Âkif'in yalan, riya, dalkavukluk, menfaat ve şöhet düşkünlüğü, gurur gibi kötü huylardan nefret eden, samimiyet, tevazu, âcizlere, kimsesizlere şefkat, merhamet, muhtaçlara yardım gibi ahlâkî faziletlerle hayran olan şahsiyetiyle bu hasletleri telkin edici eserlerini nazar-ı itibara alarak diyebiliriz ki, Hasan Rızâ Efendi'nin kendisine en çok tesir eden vasıfları, sırf güzel ve gür sadası değil; ihlâsı, makam mevki sahiplerine minnet etmeyen kalenderce edası, sanatını maddî menfaat için icra etmeyen cezbeli tavrı, muhtaçlara merhametli davranışidir.

"Said Paşa İmamı", gözlem ve tecrübelerle dayalı beşerî ilimlerin tesbitlerine de uygun olarak insanın çocukluk çağında anne, baba ve sosyal çevresinden edindiği bilgilerin, aldığı telkinlerin, ruhunda ve şuurlar altında derin izler bıraktığını, kişiliğinin teşekkülünde mühim bir rol oynadığını gösteren örneklerden biridir. Avrupa'da ortaya çıkan çeşitli felsefî hareketlerin, on dokuzuncu asırdan itibaren Osmanlı memleketlerinde de tesirlerinin görülmeye başladığı malûmdur. O yıllarda gerek Avrupa'ya ilim tahsili için gönderilen, gerekse kendi ülkemizdeki mekteplerde okuyan gençler arasında dinî, ahlâkî ve manevî değerleri reddeden bir cereyanın güçlenmeye başladığı bir vakıradır. Ancak Mehmed Âkif'in mekteplerde tahsil ettiği müsbet ilimler, anne ve babasından çocukluğunda aldığı dinî inançları yok etmemiş; bilakis beslemiş ve kuvvetlendirmiştir. Çünkü o, ailesinden aldığı ilk dinî bilgi ve telkini, taklîdî bir inanç seviyesinde bırakmamış; hem Türk, Arap ve Fars, hem de Batılı yazarların eserlerini okuyarak İslâmî ilimlere ait bilgisini hatırı sayılır derecede artırmış; böylece, ilimlerin hakikî buluş ve verileriyle çatışmayacağına inandığı imanını beslemiştir.

Âkif, incelediğimiz eserinde bencil, dünyevî menfaat için mevki sahiplerine yaltaklanan, katı kalpli, *Mevlid* okumak gibi manevî kültürümüze ait bir fiilî, resmî ve samimiysiz bir şekilde "icra" eden imam tipini değil; Allah'ı ve onun Peygamber'ini gerçekten seven, diğergâm, merhametli, düşkünlere, kimsesizlere acıyan ve elinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışan, gönüllü zengin bir hoca tipini tasvir ederek yüceltmıştır. Anlaşıyor ki, mensup oldukları manevî kültürün gereklerine uygun yaşamayan, hem dinî ilimler, hem de diğer ilimler konusunda yeterince bilgili olmayan, halktan, içinde yaşanılan zamanın şartlarından, problemlerinden habersiz, güvenilir dinî kaynaklarda yeri bulunmayan hikâyeleri anlatan, kendisini

geliştirmeyen vaizlere en ağır tenkitleri yöneltten Âkif, Said Paşa İmamı Hasan Rızâ Efendi gibi bazı meziyetlere sahip hocalara büyük bir saygı ve sevgi beslemektedir.

Şairimiz, Mısır'da, çok sevdiği vatanından ve İstanbul'dan ayrı kalmanın sebep olduğu hasret ve ihtiyarlığın da artırdığı kalb inceliğiyle aradan aşağı yukarı elli yıl geçtikten sonra, "Said Paşa İmamı" olarak tanınan bu mevlidhana dair bir şiir yazma isteği duymuştur. Eserde "Said Paşa İmamı"nın adının bile geçmeyişine bakılırsa, şairin onu çok fazla tanımadığı, ancak kendisiyle alâkalı bazı menkıbeleri bildiği söylenebilir.²⁵

Bu tarihî vak'alardan biri de şudur: Adı anılmayan Vâlîde Sultan, bir gün bir vesileyle Mevlid okutmaya karar verir. İsteği, Mevlid'i, sesinin güzelliğiyle meşhur Said Paşa İmamı'nın okumasıdır. Ancak kararlaştırılan gün, Üsküdar'dan Avrupa yakasında bulunan yalıya gitmek üzere yola koyulmuşken, bu mevlidhanın karşısına yaşlıca bir kadın çıkar. Kadıncağız, hocaya yavrusunun vefatının kırkinci gecesini dolayısıyla bir mevlid okutmak istediğini, ancak okuyanlar çoksa da kendi elinin dar olduğunu söyler ve ondan Allah rızası için çocuğunun ruhunu şad etmek üzere mevlid okumasını rica eder... Yüreği yufka ve merhametli hoca, kadıncağızın ricasını geri çeviremez ve gidip mevlidi okur. Yalıya kararlaştırılan zamandan sonra eriştiğinde, mevlid cemiyetinin sona erdiğini görür... Davet sahibi devletlüler, mevlidhana "Nerde kaldın hoca?!" diye geç kalışının sebebini nazikçe çıkışarak sorarlar... Hoca da uygun bir mazeret beyan eder.

Kısaca naklettiğimiz şu vak'anın, Mehmed Âkif'le aşağı yukarı aynı devirde yaşamış başka bir yazar tarafından da -esasa ait olmayan bazı ufak tefek farklarla- hikâye edildiğini biliyoruz: Yirminci asrın ilk yarısının tanınmış gazeteci ve yazarlardan Refîî Cevat Ulunay, "Eski Mevlidhanlar'dan bahsettiği bir gazete yazısında, bu hadiseyi, bakın, nasıl hikâye eder:

"Hasan Rıza Efendi şimdiki bâzı mevlidhânlara asla benzememiştir. Para denilen şeyin nazarında hiçbir kıymeti yoktu. Bir gün mevlid okumak üzere Bebek'te 'Valde Paşa'nın yalısına dâvet edilir. Kayığa binmek için Beşiktaş'a giderken önüne bir kadın çıkar:

- Sen Hasan Rıza Efendi değil misin?

- Evet.

- Ben arslan gibi bir evlât kaybeden bir anayım. Bugün yavrumun ölümünün kırkinci günüdür. Benim beş kuruşum var. Oğlum için bir mevlid okur musun?

Tereddütsüz cevap verir:

- Okurum.

²⁵ Sadi İşılay'ın hatıratından öğrendiğimize göre, Mehmed Âkif, Toygar Rufâî Tekkesi Şeyhi Hâzım Efendi'nin vefatının kırkinci günü dolayısıyla tekkesine gitmiştir. ("Sa'di İşılay Anlatıyor- Mehmed Âkif ve Leylâ Hanım'ın İltifatları", *Vatan*, 19 Eylül 1953). Şairin bu gibi edebî ve tasavvufî mahfillerde Hasan Rızâ Efendi'ye ait menkıbeleri de dinlemiş olduğu tahmin edilebilir.

O gün akşama kadar kasidesi ile, tevşihleri ile, ilâhileri ile bu fakir kadının mevlidini okur, geç vakit çıkar, bir kayığa biner, Bebek'e gider. Yalıda her şey hazırlanmış, bekliyorlar. Hafızlar, ilâhiciler:

- Efendi, nerede kaldın? Bekleye bekleye hâl olduk, ortalık karardı, sen hâlâ yoksun.

Hasan Rıza Efendi

- Ey! Der, çok lâf etmeyin. Bu namaz değil a... Mevlid gece de olsa gündüz de olsa her zaman okunur.²⁶

Mensur eserleriyle tanınmış bir yazarımızın aynı vak'ayı nasıl anlattığını göstermekle Mehmed Âkîf'in plân, icad, tahkiye, tasvir, muhavere gibi edebî konulardaki maharetini ve şiirindeki büyüleyici güzelliği belirtmek istedik. İşte şair, özü birkaç cümleyle anlatılabilecek basit bir vak'ayı, muhayyilesinin de yardımıyla o kadar ustaca tasavvur, tasvir ve hikâye etmiştir ki, bu çalışmasının sonucunda ortaya en güzel ve lirik şiirlerinden birini çıkarmıştır.

İfadenin tabiiği ve akıcılığı, okuyucuda bu şiirin kolayca, kısa bir zaman zarfında, çala kalem yazıldığı zannını uyandırmamalıdır... Hayır, bu başarı, hiç de kolay elde edilmemiştir. Çünkü şairin diğer şiirleri gibi, söz konusu eseri de son derece titiz ve yorucu bir emeğin, devamlı değiştirip düzeltmelerin ürünüdür. Mehmed Âkîf, sanatta başarı kazanmak için her ne kadar Allah vergisi kabiliyetin lüzumunu kabul ederse ve ilhamı inkâr etmezse de çok çalışmak lâzım geldiği kanaatindedir. Kendisinin İstiklâl Marşı gibi siyasî hadiselerin ağır baskısı altında kalarak kısa sayılabilecek zaman zarfında yazdığı güzel şiirleri varsa da o eserlerinin çoğunu bir çırpıda yazmamış; şahit olduğumuz ifade güzelliğine erişebilmek için manzumeleri üzerinde bir çok değişiklikler yapmıştır.

"Said Paşa İmamı'nın 1. Safahafta yer alan manzum hikâyeleri andırdığını ve klâsik hikâye plânına uygun olarak yazıldığını söyleyebiliriz. Ancak o hikâyelerin daha ziyade müşahedeye dayandığını, Mısır'da yazılan bu şiirinse, sanatkarın anlatacağı vak'anın mekânından, şahıslarından uzakta bulunduğu için, daha ziyade hafızaya ve hayal gücünü kullanmaya bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

Şair, sadece muhayyilesini zorlamakla kalmamış; böyle bir eser vücuda getirebilmek için gerekli manevî ve rûhî iklimi girme yollarını da araştırmıştır. Meselâ, Hilvan'daki evinde Said Paşa İmamı'nı yazarken, sesini pek beğendiği arkadaşı Hâfız Kemâl'in kendisine hediye ettiği mevlid plâklarını dinler; böylece Hasan Rıza Efendi'nin okuyuşunu zihninde daha iyi canlandırmaya çalışırdı. Çünkü Âkîf, onu Said Paşa İmamı'na benzetir, "Hâfız Kemâl'in sesine birkaç daha katarsanız. Said Paşa imaminin sesi olur" derdi. Şair, Hâfız Kemâl'i, Mevlid okurken Süleyman Çelebi'nin eserine bir şey katmadığı için de ayrıca takdir ederdi.²⁷

²⁶ [Reffî Cevad] Ulunay, a.g.e., s. 3.

²⁷ Mithat Cemal, *Mehmet Akif*, (1. bs. İstanbul 1939), 2. bs., Ankara 1990, s. 187, 337; Eşref Edib, *Mehmet Akif, Hayatı- Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1962, (2. bs.), I, 362-63; Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sâmî Merhum*, İstanbul 1947, s. 97.

Mehmed Âkif, "Said Paşa İmamı"nı, remel bahrinin, kendisinden önceki Türk şairlerince de sevilerek kullanılmış olan "Feilâtün feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazmıştır. Aslında bu, Âkif'in şiirlerinde en çok kullandığı dört aruz kalıbından biridir. Erbabınca bilindiği gibi, anılan kalıbın ilk tef'ilesi "fâilâtün", son tef'ilesi "fa'lün" şeklinde değiştirilerek kullanılma hususiyeti vardır. Böylece şair, bir kalıptan dört farklı şekilde faydalanma imkânı bulmuş olmaktadır. Bahis konusu kalıbın, bünyesinde uzun sesli bulunmadığı umumiyetle kabul edilen dilimizin yapısına uygun olması da rağbet görmesinin sebeplerinden biridir. Şair, bu kalıbı, sanat hayatının ilk yıllarının ürünü olan ve *Safahât*'ın birinci kitabında yer alan Hasta, Seyfi Baba, Köse İmam gibi manzum hikâyelerinde kullanmış; *Safahât*'ın ikinci kitabını teşkil eden "Süleymaniye Kürsüsünde" başlıklı uzun manzumesinin tamamını bu kalıpla yazmıştır. Sanatkârın, aynı kalıbı, bir kısım manzumelerinde muhtemelen monotonluğu gidermek yahut şekli sınırlar içinde daha rahat ve hür hareket imkânı bulabilmek için, başka bir aruz kalıbıyla birlikte kullandığına da rastlanmaktadır. Meselâ, *Safahât*'ın "Hâtıralar" adlı beşinci kitabının en güzel, en lirik parçalarından biri olan "Necid Çöllerinden Medîne'ye" isimli şiirini, yine *Safahât*'ın altıncı kitabını meydana getiren *Âsim*'i yazarken, bu aruz kalıbını, diğer bir kalıpla beraber kullanmıştır. Aynı ahenk vasıtasını, en güzel şiirlerinden biri olmasına rağmen, milletine ithaf ettiği için *Safahât*'ına almadığı İstiklâl Marşı'nda da maharetle kullanan şairimizin, son zamanlarında yazdığı bazı kısa ve birkaç uzunca manzumesinde de tercih ettiği görülmektedir. Aruz bahsinde dikkatleri çeken şey, şairin, ne kadar çetin, ele geçirilmesi güç bir şey olduğu, şiir yazarken anılan ölçüyü tercih edenlerce çok iyi bilinen bu vasıtanın boyunduruğu altına girmemesi, uzun zahmetler çekerek onu kendi maksadına boyun eğdirmesi... Süleyman Nazif'in teşbihiyle söyleyecek olursak, bir mucize göstermek üzere ellerinde demiri yoğuran Davud Peygamber misali, ona istediği şekli ustaca vermesidir.²⁸ Şüphesiz ki, sadece aruz veznini iyi kullanmak, güzel, sanat değeri taşıyan, kalıcı bir şiir meydana getirmeye yetmez... Şairin başarısında, aruz ölçüsünü son derece maharetli bir şekilde kullanışı kadar, anlatmak istediklerini tasarladığı bir plân dahilinde ifade etmesinin, tasvir ve tahkiyedeki ustalığının da dikkat çekecek derecede payı vardır. O, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* mecmualarında, "Edebiyat Bahisleri" veya "Hasbihâl" gibi başlıklar altında yayımladığı, edebiyatla alâkadar olanların bugün de dikkatle okuması gereken yazılarında, okuyuculara plân, tasvir, teşbih, vezin, icad, mevzu, muhayyileyi işletmek gibi konularda değerli bilgiler verirken, bir bakıma şiir ve nesir sahasında kendi başarısının sırlarını da açıklamış bulunmaktaydı. Şair, incelediğimiz şiirinin hem tasvir, hem de muhavere (diyalog) kısımlarında, maksadı olabildiğince tesirli ve güzel bir şekilde anlatmaya yarayan teşbih, mecaz, istiare, teşhis, tecahül-i ârif, tariz, mübalâga gibi söz hünerlerinden gayet ustaca faydalanmasını bilmiştir.

²⁸ Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1924, s. 3.

Sanatkâr, önce mevlidin okunacağı mekânı, deniz sahilinde bulunan yalının gece vaktindeki muhteşem manzarasını tasvirle işe başlıyor... Böylece anlatılacak vak'anın nerede ve ne zaman geçtiğini öğreniyoruz... Bu mevlidin kalabalık bir davetli topluluğuna okunmak üzere tertiplendiğini, ancak arada davetsiz halkın da söz konusu ziyafetten faydalandığını anlıyoruz. Yatsı namazının edasından sonra mevlid okunacaktır ama ortada mevlidhan yoktur..

Beklenen mevlidhanın cemiyete gelmeyişi, elbette davetliler arasında söylenmelere ve türlü tahminlerin dile getirilmesine sebep olacaktır.. Dikkatli bir dinleyici ve en küçük detayları gözden kaçırmayacak kadar keskin bir gözleyici olduğu, hem kendisini tanıyanların hatıralarından, hem de edebî eserlerinden anlaşılan sanatkâr, İstanbul Türkçe'sini de bütün tabiliği, samimiyeti ve güzelliğiyle şiirlerine aksettirebilmiştir. Mevlid dinlemek maksadıyla toplanmış davetliler, kendi aralarında mevlidhan hakkında ileri geri konuşmaya başlar; kimisi onun meczup, kimisi deli olduğunu söyler... Bu tenkitlere karşı mevlidhani tanıyanlar, onun eşsiz bir bülbül olduğunu, belki bir mazeretinden dolayı gelememiş olabileceğini bolirtorok çekiştirilen hocayı müdafaa edoerler. Şiirin bu kısmında şair, hocayı bekleyen davetlileri, Türk dilinin inceliklerinden âzamî derecede faydalanarak konuşturur.

Şair, Sultan Yalısı'nda, aralarında Said Paşa İmamı'nın bulunmadığı mevlidhanlar tarafından okunan mevlidi birkaç mısra hâlinde kısaca tasvir etmekle yetinir:

"Başlanır Mevlid'e mu'tâd olan âdâbiyle;
Önce tevhîd okunur, gaşy ile dinler herkes.
O, güzel, sonra müessir, sekiz on parlak ses,
Kimi yerlerde ilâhî, kimi yerlerde durak;
Kimi yerlerde cemâatle berâber coşarak:
Kalan üç bahri terennümle, çekerken "âmîn!"

Şair, bu mevlidhanların okuyuşunu da takdir etmektedir elbette.. Amma onun asıl belirtmek istediği, Said Paşa İmamı'nın olağanüstü güzellikteki gür sadası ve samimî edasıdır. Diğer mevlidhanların belki de alışkanlık dolayısıyla, maddî karşılığını da umarak, yarı resmî bir tavırla seslendirdikleri Mevlid, bakınız, Anadolu yakasında, adı açıkça anılmayan Said Paşa İmamı tarafından nasıl okunmaktadır?

"Tâ uzaklarda çakar zulmet içinden bir enîn.
Gecenin kalbi durur; ürperir inler, cinler;
Açılan pencereler, göz kulak olmuş, dinler.
O enîn karşıki sâhilden açılmaz mı biraz,
Sûr-ı mahşer gibi sesler çıkarır, şimdi, Boğaz!
Tutuşur, cebhe-i Sînâ'ya döner, sîne-i cev:
Sanki yüzlerce yanık ney savurur, yer yer, alev!
Kayalardan, kıyılardan bir ateşdir çağlar:
Lâhn-i Dâvûd ile inler yine gûyâ dağlar!
Âh o kudsfî nefes eşbâha ederken sereyân,
-Karalar vecd ile pür-cûş, sular pür-galeyân-

Dem çekip, dem tutarak etmeye başlar feryâd,
Boğaz'ın her tarafından bir ilâhî inşâd:"

Said Paşa İmamı tarafından okunan Mevlid'in, çevrede meydana getirdiği tesir, o civardaki varlıklarda, karada ve denizde yankılanışı da gerçekten son derece parlak bir şekilde tasvir edilmiştir.

Bilindiği gibi, mevlid merasiminde "bahir" denen bölümlerden parçalar okunurken, aralarda konunun özüne uygun ilâhîler, naatlar da nağmeyle seslendirilir... İşte şair, Şeyh Gâlib'in, naat türündeki eserlerin bütün Türk Edebiyatı'ndaki en güzel örneklerinden biri olan meşhur şiirinden bir bendi iktibas eder.

Âkif, hemen hemen her şiirinde olduğu gibi, bu eserinde de söze güzel başlamış ve onu en güzel şekilde bitirmiştir. Eski belâgat kitaplarında söze güzel başlama sanatına "hüsn-i ibtidâ", bahsi güzel ve tesirli bir şekilde sona erdirmeye hünerine ise "hüsn-i intihâ" denirdi. Zamanımızda bu maharete "güzel son" yahut "muhteşem final" adlarını verebiliriz. Şair, heyecanın zirveye çıktığı noktada devam etmeyi uygun bulmamış ve sözünü tamamlamıştır:

"- Hoca! der Vâlîde Sultan, beni ağılatma, yeter!
Yeniden mevlid okursun bize, da'vâ da biter."

Mehmed Âkif Bey'in "Said Paşa İmamı", Mısır ve Türkiye'de *Safahat*'ın yedinci kitabı içinde yayımlanışından sonra, edebî çevrelerde büyük bir takdirle karşılanarak onun en güzel şiirleri arasında anılmaya başladı.. Meselâ, 33 yıllık dostu Mithat Cemâl (Kuntay 1885-1956), Mehmed Âkif'in vefatından üç sene sonra hayatı, seciyesi ve sanatı hakkında yayınladığı eserinde, çeşitli münasebetlerle "Said Paşa İmamı"ndan da bahseder. Mehmed Âkif'i en iyi tarif ve tasvir eden eserlerin başlarında yer alan bu kitabın bir yerinde, onun tarihî safhaları ve yaşadığı çağdaki jargon ve argosuna varıncaya kadar bütün Türkçeleri bildiğini anlatırken, söz konusu şiirden de örnekler verir:

"Mavi boncuk, oyanın tûrlüsû, dal dal yemeni;

'Dal dal yemeni'yi yazmak için Âkif gibi Türkçe bilmeli.

Yatsı bir hayli geçer, çifte ezanlar verilir;

Yazma seccadeler artık yere, boy boy, serilir.

Doğrulur kibleye herkes, kılınır şimdi namaz;

Derken 'âmin!' çekilip arz edilir hakka niyâz

'Çifte ezan vermeler, 'kibleye doğrulma'lar, 'âmin çekme'ler, 'hakka arz edilen niyaz'lar... Bunlar sun'î Türkçe yazarların harcı değildir.

Safahat'taki Türkçe memlekettir."²⁹

Tanınmış edebiyat öğretmeni ve roman mütercimi Hakkı Süha Bey (Gezgin 1895-1963), Mehmed Âkif'in vefatından üç sene sonra yayınladığı bir portresinde, onun bu şiirine şöyle temas eder: "Mısır'da bastırıldığı *Safahat*'ın son cildi Akif'in gittikçe nasıl olgunlaştığının en büyük şahididir.

²⁹ Mithat Cemal, a.g.e., s. 351.

Boğaziçi orada hiç sönmeyecek bir fikir ve ruh şenliği halinde yaşıyor. Mevlid dekoru bir harikadır.”³⁰

Tanınmış edebiyat tarihi yazarı Nihat Sami Banarlı (1907-1974), “Said Paşa İmamı”nın bazı parçalarını, liselerde uzun yıllar okutulan *Metinlerle Türk Edebiyatı* adlı ders kitabına Mehmed Âkif’in “tasvir şiirleri” için örnek olarak “Boğaziçinde Mevlid” başlığıyla almış; ardından eser hakkında bilgi verirken, talebenin dikkat nazarını şunlara çekmiştir:

“San’atkârın, bu güzel hâtırayı ve bu ulvî sahneyi, kendi inanmış rûhunun her türlü fazilete âşık, aslî duygularından başka, ‘ilâhî renkler’, ışıklar ve yüce seslerle ördüğüne dikkat ediniz. Şâirin kelimelerle resim yapma kudreti, çeşitli manzum hikâyelerinde daha realist çizgiler taşır. Fâtih Kürsüsünde, Süleymânîye Kürsüsünde gibi uzun manzûmelerinde ise, hayranlıkla sevdiği mimârî âbidelerimizi Mevlid şiirine benzer vecidli sözlerle tasvir etmiştir. Yeni harflerle neşredilen *Safahat*’da bunları okuyunuz.”³¹

Yakın dostu Hasan Basri Çantay, (1887-1964) Mehmed Âkif’in vefatını müteakip günlerde bastırmak üzere hazırlamasına rağmen neşredemediği, ancak otuz sene sonra oğlunun yayınlatabildiği *Âkifnâme*’de, bu şiiri iktibaslarla tanıtırken, hangi yönlerden değerli bulunduğu işaret ederek “Üstâdın bu eseri hem san’at bakımından, hem halkçılık ve an’aneçilik noktasından çok kıymetlidir.”³² hükmünü verir.

Tanınmış edebiyat tarihçisi Ali Nihad Tarlan (1898-1978), *Mehmet Âkif ve Safahat* adlı eserinde, *Safahat*’ın “Gölgeler” adını taşıyan yedinci cildindeki en güzel şiirlere temas ederken, “Said Paşa İmamı”nı şöyle tanıtır:

“Yine bu cildde ‘Said Paşa İmamı’ manzumesiyle karşılaşırız. Bu manzume büyük şairimizin sayılı şaheserlerindendir. Manzume Boğaziçinde bir yalı tasviri ile başlar. Gece yalı ışıklar içindedir. (...) Üç çiftte kayıklarla davetiler yalıya gelirler. O gece bir sultan yalısının ihtişamlı manzarası adım adım tasvir edilir. Yemekler yenir. Yatsı vakti bir hayli geçer, namazlar kılınır; fakat İstanbulun meşhur mevlidhanı ortalarda yoktur. Valide Sultan hiddetlenir. Bir saray halkı böyle bekletilmez. Nihayet mevlidhanlar (sekiz on parlak ses) Valide Sultanın emriyle başlarlar (...) Bu mısralar Türk dilinin erişebileceği en yüksek bir ifade merhalesini bize gösterir. Gecenin içinden yükselen bu ilâhî sesin akisleri ne büyük bir kudret ile ne içli bir dil ile anlatılmıştır. Mevlidhan (Hafız Hasan) yalıya yanaşır. Karşılayıp hemen Valide Sultan’ın huzuruna götürürler. Biraz sitemli bir şekilde geç kaldığını söyleyen Valide Sultana Hoca macerayı anlatır.”³³

³⁰ Hakkı Süha Gezgîn, “Mehmed Âkif”, *Yeni Mecmua*, c. 2, S. 24, 13 Birinciteşrin 1939. (Bu yazının metni için bk. Hakkı Süha Gezgîn, *Edebî Portreler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul 1997, s. 179-181).

³¹ Nihat Sami Banarlı, *Metinlerle Türk Edebiyatı*, Lise IV. Sınıf, İstanbul 1952, s. 184.

³² Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, İstanbul 1966, s. 218.

³³ Ali Nihad Tarlan, *Mehmet Âkif ve Safahat*, Nida yayını, İstanbul, s. 129-139.

Şimdi, isterseniz, bu bilgiler ışığında Said Paşa İmamı'nı bir kere daha okuyalım:

SAİD PAŞA İMAMI

Coşar âvîzeler artık, köpürür kandiller;
Bu ışık çağlayanından bütün âfâk inler!
Yalının cebhesi, Ülker gibi, başdan başa nûr;
Nîm açık pencereler reng ü ziyâdan mahmûr.
Al, yeşil, mâvi fenerlerle donanmış kıyılar;
Serv-i sîmînler atılmış suya, titrer par par.
Dalgalardan seken üç çifte kayıklar sökerek,
Süzülür sâhile, şâhin gibi, yüzlerce kürek.
Bir taraftan bu akın yükseledursun karaya;
Bir taraftan dökülür öndeki saflar saraya.
Rıhtımın taşları, zümrüt gibi, İran halısı:
Suda bitmiş çemen, üstünde de Sultan Yalısı!
Renk renk açmış o başlar, biriken mahşere bak:
Fes, arâkiyye, sarık, yazma, bürümcük, yaşmak,
Taylasan, takke, nazarlıklı hotoz, âbânî,
Mâvi boncuk, oyanın tûrlüsü, dal dal yemeni...
Ama bir çokları da'vetli değilmiş, kime ne?
Bu açılmaz kapılar, şimdi, açık her gelene.
Avlu, dış bahçe, harem bahçesi, 'aşlık, yer yer,
Medd ü cezrin ebedî sâhası: Boy boy siniler,
Ki donandıkça o başlarla, hemen, çepçevre,
Tablalar, ay dede çıkmış gibi, başlar devre!
Yayılr baygın, ılık bir buğu, bir tatlı duman:
Çözülür büsbütün âvâre sinirler o zaman.
Kafalar tûtsüyü aldıkça döner mest-i hayât;
İki el bir baş için, kim kime artık? Heyhât!
Orta katlar, sofalar, belli ki da'vetililere:
Sofralar tahtanın üstünde değil bir kerre;
Bir de oldukça merâsimle mükelif huzzâr
Sonra kalkıp oturanlar bütün ashâb-ı vakâr.
Yatsı bir hayli geçer, çifte ezanlar verilir;
Yazma seccâdeler artık yere, boy boy, serilir.
Doğrulur kıbleye herkes, kılınır şimdi namaz;
Derken "âmin!" çekilip arz edilir Hakk'a niyâz
- Başlayın mevlide!
- Lâkin, hanî? Mevlidhan yok!
- Sordurun!
- Hiç de gören bir kişi, bir tek can yok!
- Üsküdar'dan gelecek sözde, olur şey mi ki bu?

* Ahlâkı da sesi gibi lâhî olan bu adamı çocukluğumda bir kere dinlemişdim. Said Paşa'nın kim olduğunu bilemiyorum.

- Bâri söz verme...
- Adam sen de, bırak meczûbu!
- Bence aynıle kerâmet delinin gelmediği:
Şu ilâhîcilerin hepsi okur ondan iyi.
- Bilemem.
- Din'lediniz şimdi...
- Evet, çok yüksek...
- Ama hazretle kıyâs etmeye gelmez.
- Ne demek?
- O anaç bülbüle eş beslemez artık yuvalar.
- Pek uçurdun, a beyim!
- Yok, ben uçurmam, o uçar.
Sâde bir gelse... Fakat gelmedi, bilmem ki neden?
- Beklemek nâfile, hâlâ ne gelen var, ne giden!
- Harem ağ'sında haber...
- Anlayabilsek, ne diyor?
- Okuyun, beklemeyin emrini tebliğ ediyor.
- Gâlibâ Vâlide Sultan gazab etmiş hocaya...
- Gazab ettiyse, çanak tuttu herif, doğrusu ya.
Bir saray halkını -sultanla berâber- hiçe say;
Bunca da'vetliyi, da'vetsizi beklet bir alay;
"Oyun ettim size; hey sersem adamlar!" diye, gül!
Çekilir nağme değil... neymiş, anaçmış bülbül!
- Kim bilir, özü mü var?
- Dinleyemem varsa bile!

Başlanır Mevlid'e mu'tâd olan âdâbiyle;
Önce tevhîd okunur, gaşy ile dinler herkes.
O, güzel, sonra müessir, sekiz on parlak ses,
Kimi yerlerde ilâhî, kimi yerlerde durak;
Kimi yerlerde cemâatle berâber coşarak:
Kalan üç bahri terennümle, çekerken "âmîn!"
Tâ uzaklarda çakar zulmet içinden bir enîn.
Gecenin kalbi durur; ürperir inler, cinler;
Açılan pencereler, göz kulak olmuş, dinler.
O enîn karşiki sâhilden açılmaz mı biraz,
Sûr-ı mahşer gibi sesler çıkarır, şimdi, Boğaz!
Tutuşur, cebhe-i Sînâ'ya döner, sîne-i cev:
Sanki yüzlerce yanık ney savurur, yer yer, alev!
Kayalardan, kıyılardan bir ateşdir çağlar:
Lâhn-i Dâvûd ile inler yine gûyâ dağlar!
Âh o kudsî nefes eşbâha ederken sereyân,
-Karalar vecd ile pür-cûş, sular pür-galeyân-
Dem çekip, dem tutarak etmeye başlar feryâd,
Boğaz'ın her tarafından bir ilâhî inşâd:
"Sultân-ı rusûl, şâh-ı mümeccedsin, efendim!"

Bîçârelere devlet-i sermedsin, efendim!
Menşûr-i "Le amrûk"le müeyyedsin efendim!
Dîvân-ı îlâhîde ser-âmedsin, efendim!
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin, efendim!
Hak'dan bize Sultân-ı Müeyyed'sin, efendim!"

.....
Kesilir git gide tefrîc ile sesler artık,
Aktarır sâhile mevlidciyi bir köhne kayak.
Koşarak, doğruca mâbeyne alır karşı çıkan;
"Nerde kaldın, hoca?" der, Vâlide Sultan o zaman,
"Sen de kalleşlik edersen, bize eyvahlar ola!"

-Henüz akşamdı ki, gelsem diye; düştüm de yola,
Yürüdüm haylice... Derken -hele sen kısmete bak!
Öteden karşıma bir yaşlıca hârun çıkarak,
"Azıcık dursana oğlum!" dedi. Durdum nâçâr:
Göğsün îmanlıya benzer, sana bir hizmet var,
Ama reddetme ki, zâten beni mahvetmiş ölüm;
Bir perîşan anayım, dağ gibi evlâd gömdüm!
Kızımın cânı için, bâri bu kırkinci gece,
Şöyle bir mevlid okutsam, diyorum, kendimce.
Nasıl etsem? Okuyan çok ya, benim yufka elim...
Hocasın, elbet okursun; hadi oğlum, gidelim.
Ne olur bir yorulursan, hadi, bekletme, günah!
Sen benim yavrumu şâd et ki, rızâen li'llâh,
İki dünyâda azîz eylesin Allah da seni.

Hâtunun sözleri dîvâneye döndürdü beni;
Ne saray kaldı hayâlimde, ne sultan, ne filân;
"Çile dolsun, yürü öyleyse, dedim, oldu olan!"
Size yüzlerce adam mevlid okur benden iyi,
Ama bîçâre kızın, bağıryanık, anneciği,
Yoklasın merdini, nâ-merdini, insan diyerek,
Eli yüzlerce heyûlâya değip boş dönecek!
Fukarânın seneler, belki, siler göz yaşını;
Hangi taş pekse, hemen vurmaya baksın başını,
Elin evlâdına yanmaz parasız bir kimse!
Çâresizdim sizi bekletmede, beklettimse.
- Hoca! der Vâlide Sultan, beni ağılatma, yeter!
Yeniden mevlid okursun bize, da'vâ da biter.
Hilvan 15 Haziran 1347.

İşte hayatı bu minval üzere bir taraftan şiir, musikî, hat gibi güzel sanatlarla uğraşarak, diğer taraftan irfan medlislerinin kalender ve mütevazı bir müdavimi olarak geçen Hasan Rızâ Efendi, 19 Şevval 1307 (7 Haziran 1890) tarihinde, Toygartepe(si) Torbalı Sokak 12 numaralı

evinde vefat etmiş ve Toptaşı Caddesi'ndeki Sandıkçı Şeyh Edhem Efendi Rifâî Dergâhı haziresine gömülmüştür.³⁴ Vefatı sırasında yaşının sekseni aşkın olduğu söylenen Hasan Rızâ Efendi'nin, Üsküdar'da "Takunyacı Kemal" namı ve güzel sesiyle tanınan bir oğlunun olduğu bilinmektedir.³⁵

Hasan Rızâ Dîvânı:

Hasan Rızâ Efendi'nin aruz ve hece ölçüsüyle yazdığı bazı manzumelerini içine alan divanı, bahsin başında da ifade ettiğimiz gibi, kendisinin sağlığında 1290/1873 yılında, basılmıştır. 22 sayfadan ibaret olan bu küçük divanda, dinî, tasavvufî şiirler, kafiye yahut rediflerinin son harflerine göre, elif'ten ye'ye kadar sıralanmıştır. Şairin bu şiirlerde büyük bir kudret ve maharet gösterdiğini söylemek zordur.. Şüphesiz ki, bestelenmiş eserleri güzel ve tesirli bir şekilde okumak başka, sanat değerine sahip şiirler yazabilmek başka bir hünerdir... "Seyyid Rızâ", zaman zaman da vezin gereğince "Seyyid Rızâ" mahlasını kullanan Hasan Rızâ Efendi'nin manzumelerinde, yer yer ölçü ve kafiye pürüzlerine, zaman zaman da anlatım kusurlarına rastlanmaktadır. Bu hâl, onun, pek çok mutasavvıf şair gibi eserlerinde şekil mükemmelliğini çok mühim saymadığını, şiir sanatını, bir kısım dinî, tasavvufî fikir ve hisleri için bir telkin vasıtası olarak gördüğünü düşündürmektedir. Bir bölümünde -tabîi olarak- Aziz Mahmud Hüdâî, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi başka mutasavvıf şairlerin eserlerinden izlere de rastlanan bu manzumelerin bazılarının, bestelenerek dergâhlarda okunmak üzere yazıldığı da anlaşılmaktadır. Bahis konusu manzumeler içinde sanatkarın nisbeten bir başarı elde ettiği parçalar da yok değil... Onun bilhassa hece ölçüsüyle yazdığı bir kısım şiirlerinde belirli bir ahenk ve söyleyiş güzelliğine eriştiğini söylemek mümkündür.

Hasan Rızâ Efendi'nin hayatı, edebî ve tasavvufî şahsiyeti hakkında bilgi ve fikir edindiğimiz bu küçük divanın metnini sunmayı, çeşitli yönlerden faydalı buluyoruz:

(s. 2)

و الله

يقضى بالحق³⁶

الى اخر الاية صدق

الله العظيم

كما قال الله تعالى و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون³⁷

³⁴ Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., I, 474-476.

³⁵ Ahmed Yüksel Özemre, a.g.e., s. 88.

³⁶ ["Allah, hak ve adaletle hükmeder." (Kur'an, Mü'min, 40/20)].

³⁷ ["Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Kur'an, Zâriyat, 51/56). Yani "tanısınlar, birliğimi kabul etsinler, Kitâb'ımın söylediği şekilde itaat etsinler ve inansınlar" diye].

ای ليعرفون ليوحدون ليطعون على قول

کتابی لیؤمنون...

سزدهم باشاخيهم الحبيب محمد خاتمه نبوت

خداى رسول الله خدایه الله

من امة

النبي الامى و على اله و اصحا

Muhammedü'l-Mustafa şeyhu's-şuyûh Seyyid Muhammed Fethu'l-Ma'rûfî
er-Rifâî minhu şeyhî Seyyid Ahmed Vehbî Efendi minhü hâze's-şeyh
Seyyid Hasan er-Rizâ er-Rifâî Dîvânı

اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله

صلى الله عليه

Teslîm oldukda şeyhe Seyyid Rızâ
Feth oldu ebvâb-ı sırr-ı evliyâ.

لولا المرى ما اعرف ربى³⁸

*

Bi'smillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

فاذكرونى اذكركم³⁹

Hak'dan kamu bahş [ü] atâ

Kullarına önden sona

Dâ'im işi cûd ü sehâ

Kullarına önden sona

Kimini sultâna salan

Kimini dostâna salan

Allah hemân gizli iyân

Kullarına önden sona

Zâhir ü bâtın Rabbenâ

Bi-hubb-i Hatmü'l-enbiyâ

Senden kerem ile atâ

Kullarına önden sona

³⁸ ["Eğer terbiye edicim (mürşidim) olmasaydı, Rabbimi bilmezdim."].

³⁹ ["Öyleyse yalnız beni anın ki, ben de sizi anayım." (*Kur'an*, Bakara, 2/152)].

Hüve'l-müsebbibü'l-esbâb
Hüve'l-müfettihi'l-ebvâb
Hüver'r-Rezzâk hüve'l-Vehhâb
Kullarına önden sona

Kılmaya bizi mudillîn
Bi-hidmet-i Tâ-He'l-Emîn
Allah'dır hayru'n-nâsırîn
Kullarına önden sona
(s. 3)

Ger evliyâ ger asfiyâ
Lutfun dilerler dâ'imâ
Esirgeyen bârî Hudâ
Kullarına önden sona

الہی انت مقصودی

و رضاك مطلوبی⁴⁰

Cânib-i Hak'dan Peygamber
Verdi bize doğru haber
Seyyid Rızâ Allah yeter
Kullarına önden sona.

الیس الله بكاف عبده⁴¹

Zikr-i tevhîd [yâ] Rabbenâ
Ahmed Muhammed Mustafâ
Mazhar-ı kü'l nûr-ı Hudâ
Ahmed Muhammed Mustafâ

Aşka eren bây [ü] gedâ
Dâ'im eyler zevk [ü] safâ
Dü cihânda sultân eyâ
Ahmed Muhammed Mustafâ

Ey şâhid-i zât-ı vülâ
Vey nâşid-i milk-i bekâ
Bil râşid-i turuk-ı Hudâ
Ahmed Muhammed Mustafâ

Ey mâlik-i sırr-ı serîr
Vey nâtik-ı nutk-ı habîr
Vey⁴² gül-i fakîr ibn-i fakîr

⁴⁰ ["Allahım, istediğim sensin ve talep ettiğim şey, senin rızandır!"].

⁴¹ ["Allah kuluna yetmez mi?" (Kur'an, Zümer, 39/ 36)].

Ahmed Muhammed Mustafâ

Li ma'Allah'dan⁴³ bir sebak
Seyyid Rızâ alanlar bak
Bildi kamu resûl hak
Ahmed Muhammed Mustafâ.

قال صلعم من اطاعنى فقد اطاع الله⁴⁴

و كما قال صلعم

من رآنى فقد رأى الحق⁴⁵

Yüzün mir'ât-ı Hak'dır
Yâ Muhammed Mustafâ
Sözün mağz-ı⁴⁶ sebakdır
Yâ Muhammed Mustafâ⁴⁷

Zât-ı pâkinden irer
Âlemine feyz-i Hak
Sîretin sırr-ı Hak'dır
Yâ Muhammed Mustafâ

Enbiyâ ve mürselîn
Üzre âlî tal'atın
Hılkatin nûr-ı Hak'dır
Yâ Muhammed Mustafâ

Ümmetin için şehâ
Eylediğin ilticâ
Cümle makbûl-i Hak'dır
Yâ Muhammed Mustafâ
(s. 4)

و كما قال الفقر فخرى⁴⁸

⁴² [Bu kelime aslî metinde دي şeklinde yazılmış].

⁴³ [*Li ma'Allah*, "Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki, oraya ne bir nebiyy-i mürsel sığar, ne de melek-i mukarreb" mealindeki hadisin başıdır].

⁴⁴ [Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: "Bena itaat eden kimse, Allah'a itaat etmiş olur." *Buhârî*, "Ahkâm" 1, *İbn Mâce*, Mukaddime, 1].

⁴⁵ [Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: "Beni gören kimse, gerçekten beni görmüş olur." *Buhârî*, "Ta'bîr", 10; *Müslim*, "Rû'yâ", 11].

⁴⁶ [Zah edilen kelime şiir metninde مغز (mağz), kenarda ise منحض (mahz) şeklindedir].

⁴⁷ Mahz- Bundan murâd Cenâb-ı Risâlet Efendimizin tarîk-ı rızâu'llahda ve cânib-i afdva bulunması demedir.

Seyyid Rızâ fakîrin
Sever cümle fahîrin
Seven sevdiren Hak'dır
Yâ Muhammed Mustafâ.

و قال من احبني كان معي في الجنة⁴⁸

*

Himmet ile dilden çıkar sivâ hubbın ibnû't-türâb
Râh-ı Hak'da ehl-i aşka çün bular ulu hicâb

Kibr kîn buğz u hıkıd hem adâvet ile hased
Ref' eder dilden Hudâ'nın hubbın etmez feyz-yâb
Hakk'a yarar işler ile bulunmağa eyle gayret
Rızâ'u'llâhı gör gözet dü cihânda çekme azâb

Pûte-i aşkda kâl olup umûrun Hakk'a tefvîz et
Yevm-i hisâbı unutma görmeyesin cânâ ikâb

من تواضع رفعه الله

Kâmillerin sözün dinle Seyyid Rızâ dikkat ile
Zikr-i Hak hubb-ı Muhammed def' eder cümlesin yab yab.

و من تكبر وضعه الله⁵⁰

*

Devr ile devvâr ilinden devr olan devrimi gözet
Merd-i merdân içre ey merd merd olan yavrımı gözet

Olma gel kâhil-sıfât hep leşker-i⁵¹ pîrimi okut
Zer' edip ol tohm-ı sabrı âb olan sevri gözet .

Âb-ı tevhîd ile arınıp sâf-dil dem-beste ol
Gir erenler silkine bak biz (bir?) olan nûru gözet

Cânib-i Hak'dan atâ vü bahş olan mir'âtle
Uyanıp gafletten ey dil irs olan isri gözet

⁴⁸ ["Fakirlik iftiharımıdır." Bilhassa mutasavvıflar tarafından hadis diye nakledilen bu sözün, hadis olmadığı, batıl ve uydurma olduğu da söylenmiştir. Acîlünî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 113, nr. 1835].

⁴⁹ [(Hz. Peygamber) dedi ki: "Beni seven kimse, benimle birlikte cennette olacaktır." Kişinin (ahirette) sevdiğiyle beraber olacağını bildiren hadisler vardır: *Buhârî*, "Edeb", 96; "Fezâ'ilü's-sahâbe", 6; *Müslim*, "Bir", 165].

⁵⁰ ["Alçak gönüllü olan kimseyi Allah, yükseltir; kibirlenen kimseyi de hor hakir eder." Acîlünî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 317, nr. 2445].

⁵¹ [Bu kelime melinde "leşkeri" (لشكري) şeklinde yazılmış. Biz manayı göz önünde bulundurarak böyle tamir ettik].

من صبر ظفر⁵²

Çek elin Seyyid Rızâî gayriden *Kur'ân*'ı gör
(s. 5)

Dî gel el-hâsıl min Allah lutf olanı emri gözet

الصبر كنز من كنوز الجنة⁵³

*

Allah Samed Vâhid Ehad
Senden diler kullar ebed
Cümle fakîr ü mu'temed
Senden diler kullar ebed

Cihâr yâr-i Mustafâ
Ger âl-i evlâd-ı abâ
Hep beyne'l-havfi ve'r-recâ
Senden diler kullar ebed

Ger lutf ger merhameti
Ger afv ger mağfireti
Dâreynde 'izz [ü] rif'ati
Senden diler kullar ebed

Evvel âhir halk-ı cihân
Zâtına etmeğe îmân
Yâ ze'l-cemâl ve'l-cinân
Senden diler kullar ebed

Dünyâ vü ukbâda hemîn
Sensin bize bizden yakın
Yâ erhame'r-râhimîn
Senden diler kullar ebed

و نحن اقرب اليه من حبل الوريد⁵⁴

Cümlelerin hâlıkı Allah
Cümlelerin râzıkı Allah
Seyyid Rızânla mâ şallah
Senden diler kullar ebed.

الحياء من الايمان⁵⁵

*

⁵² ["Sabreden başarılı olur."].

⁵³ ["Sabır, cennet hazinelerinden bir hazinedir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 27, nr. 1589].

⁵⁴ ["Biz ona şah damarından daha yakınız." (*Kur'an*, Kaf, 50/16)].

⁵⁵ ["Hayâ, imandandır." *Buhârî*, "İmân", 16; *Müslim*, "İmân", 57-59].

رب افتح قلبي بمفتاح التوحيد
اجعل بجاه حبك من اهل الوحد

خلقتني من اشياء اربعة جسما
احييته بنورك بامر التحديد

بذكرك خلصني فيه عن هوى النفس
واحسن قلب السليم كعبك التجريد

ارجو من ذاتك بحرمة محمد
وارزق تلاوة القران مع التجويد

اكرمتني بالورثة علم العرفان
قد نلتني⁵⁶ من وجه شيخي الي التسعيد
(s.6)

سيد رضا عبيد في باب رضائك
علمتني الهى من آيت الوريد

الطف ونصر فيه بحرمة حبيبك
وحشر معه جمعا في الجنة التوعيد⁵⁷

⁵⁶ [Kenarda "beni kavuşturdun" manasındaki واصلتني kelimesi kayıtlı].

⁵⁷ [1. Yâ Rabbî, kalbimin kapısını tevhid anahtarıyla aç! Senin muhabbetin hakkı için, beni tevhid ehlinden eyle! 2. Beni bedenlen dört şeyden (unsurdan) yarattın.. Belirlenen programa göre onu nurunla dirilttin, yaşattın... 3. Senin zikrinle nefsin (kötü) isteklerinden kurtar beni! "Tecrid" sahibi kulun gibi bana da selim bir kalp ihsan et! 4. Zatından, Hz. Muhammed'in katındaki ilibarıyla umuyor ve diliyorum: Bana tecvide uygun olarak Kur'an okumayı nasip et!.. 5. Beni marifet bilgisine vâris kılarak yücelttin; şeyhim vesilesiyle beni (dünya ve ahirette) bahliyarlığa erişlirdin... 6. Seyyid Rızâ, senin rızanın kapısında bir kulcağızdır... Allahım, sen bana "şah damar" ayetini öğrettin... (Kaf Sûresi'nin "Biz ona şah

الجنة دار الاسخياء⁵⁸

الجنة تحت اقدام الامهات⁵⁹

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Mübtelâ-yı⁶⁰ derd olan elbetde dermânın arar
Zâr ider şûrîde-veş gülşende hemtâsın arar

Hâk-i pây olur yolunda terk-i terk ile çü Şems⁶¹
Nûr edip cism ile cân arzda dildârın arar

Nârı nûru birleyip yâr ile ebr (?) eyler ol
Zebh eder nefsin rûûsun şânda pâzârın arar

من صمت نجا⁶²

Tut sımâh-ı kalbini Seyyid Rızâ zerrîn nitâk
Mahv edip âşık vücûdun dilde sultânın arar

Kul kul iken hükmetse ger
Allah daha bertor odor
Ger merd eder ger merg eder
Mevlâ görelim ne eyler
Ne eyler ise aşk eyler.

و من يعمل مثقال ذرة خيرا يره

و من يعمل مثقال ذرة شرا يره⁶³

Zikr-i Hakk'a meşgûl ol
İrfâna erem dersin
Kuyûdâtıdan ma'zûl ol
Sultân'a erem dersin

سنة ١٠١٦
١٠١٦
(١٠١٦)

damarından daha yakınız" mealindeki 16. ayetiyle bana pek yakın olduğunu bildirdin). 7. Sevgili Peygamber'in hürmetine ona lûtûf ve yardım et! Beni vaad ettiğin cennette onunla bir araya getir!].

⁵⁸ ["Cennet, cömertlerin yurduudur." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 403, nr. 1082].

⁵⁹ ["Cennet, annelerin ayakları altındadır." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 401, nr. 1078].

⁶⁰ [Metinde bu kelime "İbtîlâ-yı" (ابتلاى) şeklinde yazılmış. Biz bunun hattat hatası olduğunu düşünerek ve manasını göz önünde bulundurarak böyle yazılmasını uygun gördük].

⁶¹ [Metinde bu kelime "sems" (سمش) biçiminde yazılmış. Biz, yazıcı yanlış olduğunu

düşünerek onu "Şems" şeklinde düzelttik.

⁶² ["Susan kimse kurtuldu..." *Tirmizî*, "Kıyâmet", 50].

⁶³ ["Kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (*Kur'an*, Zilzâl, 99/7-8)].

Nâsır-ı nassârı gör
Fâil-i faâle er
Ma'sûkuna mevsûl ol
Rıdvâna erem dersen
(s:7)
Rû'yet-i dîdâr-ı Hak
Olana şâfî sebak
Medlûl ile mes'ûl ol
Pîrâna erem dersen

Hod-bînlikden çek elin
Dost'a uğraya ilin
Meşhûd ile makbûl ol
İdâna erem dersin

عز من قنع ذل من طمع⁶⁴
Seyyid Rızâ ebsem ol
Tarıkında etemm ol
Mes'ûduna mahmûl ol
Kur'ân'a erem dersin.

اولياء تحت قبایى لا يعرفهم غیرى⁶⁵

*

Pîrden ilim aşk kılan
Ne tâc ne beldeki olan
Âgâh ol be hey hayvân
Oku kâmil insan ol

Tarıkında bid'atdır
Kemâl için hidmetdir
Ârifine nîkmetdir
İnan sözüm' insân ol

Yeşil beyaz giydi pîr
Dahi şeber ü şebîr
Var sen dahi isre gir
Terk et gayri insân ol

İnsâfa gel insâfa
Ömrün verme itlâfa
Fikr eyleyip eslâfa
Kurtar nefsin insân ol

⁶⁴ ["Kanaat eden aziz olur; aç gözlülük edense hor hakir olur."].

⁶⁵ ["Velîlerim, kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası bilmez..."].

Tutmayan şeyhi sözün
Göremez hiç Dost yüzün
Terk et Amr ü Zeyd sözün
Gâfil olma insân ol

Ömrün âhir olmadan
Nefsin kurtar cümleden
Kûs-ı rihlet çalmadan
‘İmrân olup insân ol

من عمل صالحا فلنفسه و من اساء فعليها⁶⁶

Seyyid Rızâ'ya inan
Cümle yalandır yalan
Sıdk ile Hakk'a dayan
Halîm selîm insân ol.

[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün meâîlün]
Men ol pâzâr-ı aşk içre bu meydâna sahâb oldum
Okudum Hâceden dersim güzelce bir kitâb oldum
(s. 8)

Ezelde vâris-i hizmet eden Bârî bu iklimde
Hümâ-yı kalbe irgürdü gönül şehrine bâb oldum

Rızâ bâbında Mevlâmin bi-hakk-ı Hazret der Hayy
Pirim abdâlinin subrasına konicek kebâb oldum

Gehî zîbâ geh ra'nâ geh dem bî-ser ü bî-pây
Hakîkat ibt-ı⁶⁷ ebcedden doğup cün âfîtâb oldum

من خد م خد م⁶⁸

Velîm Seyyid Rızâî'den ve ceddîm Şeyh Rifâî'den
İrîşdi feyz-i hakkânî ki ma'nen Bû't-tûrâb oldum.

من وجد وجد⁶⁹

*

Müstagrak-ı bahr-i aşk-ı fûnûnun
Hak-bîn Seyyid Rızâ dürr-i meknûnum

لا فتا الا اسد الله الغالب على ابني اب الطالب و الطلاب⁷⁰

⁶⁶ ["Kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhinedir..."(Kur'an, Fussilet, 41/46)].

⁶⁷ [Bu kelime metinde "ibt-ı" (ابط) şeklinde yazılmış ve harekelenmiş].

⁶⁸ ["Hizmet edene hizmet edilir..."].

⁶⁹ ["Çalışan kimse, bulur (muradına nail olur)."]

Bezm-i hakkânîde yârân
Rabtile edelim devrân⁷¹
Derdli diller bula dermân
Allah Hû diyelim yârân
Ger azîzân ger dervîşân
Zikr edelim Hakk'ı her ân

Edâ-yı furûzât ile
Cüdâ-yı kuyûdât ile
Ez-cümle fevrât ile
Allah Hû diyelim yârân
Ger azîzân ger dervîşân
Zikr edelim Hakk'ı her ân

Gönülde revzen açıla
Esrâr-ı hafî seçile
Dokuz kat göğü geçile
Allah Hû diyelim yârân
Ger azîzân ger dervîşân
Zikr edelim Hakk'ı her ân
(s. 9)

Meydân-ı pîrde âşıkân
Dost cemâlin kılıp seyrân
Tevhîd edelim yek-zebân
Allah Hû diyelim yârân
Ger azîzân ger dervîşân
Allah Hû diyelim her ân

Şânımız bilene şândır
[E]rkânımız⁷² yeme kândır
Cemâl'ullah ıyân durur
Allah Hû diyelim yârân
Ger azîzân ger dervîşân
Zikredelim Hakk'ı her ân

Devrân içre gör deyrânı
Sahnında duran sultânı
Hak yolunun yiğidânı
Allah Hû diyelim yârân

⁷⁰ ["Allah'ın galip aslanı Âlî bin Ebî Talib'ten başka yiğit yoktur!" Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 488, nr. 3069].

⁷¹ [Kenarda "deyrân" kelimesi do var].

⁷² [Metinde bu kelime ركانمز şeklinde kaydedilmiş. Biz baştaki elif harfinin unutulmuş olabileceğini düşünerek böyle düzelttik].

Ger azîzân ger dervîşân
Zikredelim Hakk'ı her ân

Ey azîzân ey dervîşân
Hak'dan kısmet bize devrân
En'is ola nûr-ı Kur'ân
Allah Hû diyelim yârân⁷³
Ger azîzân ger dervîşân
Zikredelim Hakk'ı her ân

Pîrimiz Seyyid Rifâî
Muhammed'e varan râhı
Gösterdi Seyyid Rızâî
Allah Hû diyelim yârân
Ger âşıkân ger sâdikân
Zikr edelim Hakk'ı her ân
*

Gel dilâ bunda Hakk'ı gör
Elzemi bir kâmiliden sor
Olma zevk-ı bekâdan dûr
Onulmaz derde bul dermân

Var ise ger aşkdan eser
Gayriden eylersin güzër
Muhammed'i⁷⁴ bilme hüner
Kevne gelmeden âşıkân

Hak dost diyü çok süründüm
Her yüzde yerde⁷⁵ göründüm
Sır örtüsünü büründüm
Mânend-i pîrân azîzân
(s.10)
Şerbet-i feyz-i Ahmed
Sîrâb etdi teşne dili
Göründü son cânân ilî
Zâhir ü bâtında ıyân

Seyyid Rızâî bilir kân
Bilmezse ger halk-ı cihân
Sûretâ insan durur ol
Ma'nîde cümleyedir cân.⁷⁶

⁷³ [Kenarda "şoyn pîrân" kolimolâri de kayıtlı].

⁷⁴ [Kenarda:] Sünneti.

⁷⁵ [Bu kolime "perde" okunabilecek şekilde yazılmış].

⁷⁶ [Kenarda "İlm(-i) ukbâ yâr, keşhaya cân" ibaresi de kayıtlı].

*
[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün]
Gönül levhinde mastûrdur Muhammed'e inen *Kur'ân*
Kemâinden ere halka olurlar nâ'il-i î mân

Tecellî-i cemâl anda tesellî-i visâl anda
Anun zikridir ekvânda sürülen sâhib-i irfân

Bi-hakk-ı Leyle-i Kadir tarîkımız Ebi'l-bikir
Bize bâb durur zikr mine'l-Hak'dır olan ihsân

Seyid Rızâ Rifâ'iyim ki sanma ecvef oğluyum
Yem Muhammed men ümmetem bile tevhîd eden insân.⁷⁷
(Bile namâz kılan sultân).

*
Ey kişi gel dîvân-ı merdân oku
Gayriden geç tecvidli *Kur'ân* oku

Hûy [u] hâyile görünmez Dost yüzü
Gayre meyl etme çalış her ân oku

Râh-ı Hak'da cân ile var ol yürü
Mekseb-i İslâm'da gel î mân oku

Emr-i hamsi kıl kabûl ihlâs ile
Sev Resûl-i Ekrem'i hayvân oku
(s.11)
Dinle li'llâh Seyyid Rızâ pendini
Gûşuna mengûş kıl her zamân oku.

اطلبوا العلم من المهد الى الحد⁷⁸

*
Aşk-ı zât eyledi li'llâh
Meni vâsıl-ı ila'llâh

ای علم دین دیانتی لله تعالی⁷⁹

*
[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün]
Menem ol mest-i vahdet bozm-i tovhîd oronlardo
Ki murg-ı dîl ne söylerse işitgil anı merdâne

Kerâmât ü keşif kaydın geçegör er gel⁸⁰ irfâna

⁷⁷ "Yem"den murâd, ehlu'llâh fuhûlünden, mütebahhirinden zât demedir hâ!

⁷⁸ ["Beşikten mezara kadar ilim taleb edin."].

⁷⁹ ["Yani dinimi, diyanetimi Yüce Allah için (yaşamayı) öğretti"].

⁸⁰ [Bu kelime, "er gel" yerine "e'rgil" şeklinde de okunabilir].

Göresin şeyh yüzünden tâ cemâlu'llâhî ayâne

Okumak yazmak ile bil kamu ehl-i kemâl cânâ
Ererler kenz-i esrâra tecellî ile seyrâna
Ne denlû nush etdim iştiril bî-misil sâdık
Virir Hak matlebin cânâ irersin sen de pîrâne

(dekâyık ile).

Sadâkat kuşağın bağlayalı Seyyid Rızâ bele
Makâm-ı âliye begim⁸¹ ulaştı misl-i şîrâne.

من عرف نفسه فقد ربه⁸²

Dîde-i uşşâkı hûn-rîz idiser aşku'llâh
Gayr sivâdan dili perhîzleyiser zikru'llâh

Bunda gayra etme heves
Hâkk'ı zikr eyle her nefes
Tekmîl olunca dem nefes
Hakk'ı zikr eyle her nefes.

Aşk ile şevk ile li'llâh
Diyelim her demde Allah
Mahv ola cümle sivâ'llâh
Sıdk ile diyelim Allah
(s. 12)

Çün bahr-i ekmel mürşide
Dil-bend ol benze hurşîd[e]
Kürsü arş geç ferşi de
Hakk'ı zikr eyle her nefes

Aşk ile şevk ile li'llâh
Diyelim her demde Allah
Mahv ola cümle sivâ'llâh
Sıdk ile diyelim Allah

İbretle bakıp semâya
Kemâhî görme eşyâya
Uy Muhammed Mustafâ'ya
Hakk'ı zikr eyle her nefes

⁸¹ Pek akılsız sefih demek. "Büküm", dils'iz, ilimsiz, بكم azgın, tuğyan, بكم nâkıs, eksik,

ب گabr, toz toprak demek).

⁸² ["Kendini bilen, Rabbini bilir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 343, nr. 2532]

Aşk ile şevk ile li'llâh
Diyelim her demde Allah
Mahv ola cümle sivâ'llâh
Sıdk ile diyelim Allah

Rûz u şeb her sehergâhı
Terk eyleme zikru'llâhı
Tâ erince vechu'llâhı
Hakk'ı zikr eyle her nefes

Aşk ile şevk ile li'llâh
Diyelim her demde Allah
Mahv ola cümle sivâ'llâh
Sıdk ile diyelim Allah

Seyyid Rızâ li'llâh her dem
Zikru'llah ile ol hemdem
Nûr-ı Ehad'le dem-be-dem
Hakk'ı zikr eyle her nefes

الا بذكر الله تطمئن القلوب⁸³

Aşk ile şevk ile li'llâh
Diyelim her demde Allah
Mahv ola cümle sivâ'llâh
Sıdk ile diyelim Allah.

امر ما فرض الله لنا⁸⁴

Aşk şarâbın içirdi
Şeyhim el-hamdü li'llâh
Hevâlardan geçirdi
Şeyhim el-hamdü li'llâh
(s. 13)
Ders-i pîrde bulundum
Cehâletden soyundum
Tevhîd suyıyla yundum
Şeyhim el-hamdü li'llâh

Gözüm yaş ile doldu
Yâdlar kamu koğuldu
Derdli gönlüm onuldu
Şeyhim el-hamdü li'llâh

⁸³ ["Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."(Kur'an, Ra'd, 13/ 28)].

⁸⁴ ["Emir, Allah'ın bize farz kıldığı şeydir."].

Halvet ile celvetden
Gaflet ile gaybetden
Geçdik cemî' kesretten
Şeyhim el-hamdü li'llâh

Dilki gibi ürmedim
Biri iki görmedim
Sırrı gayra sormadım
Şeyhim el-hamdü li'llâh

Dil bağladım bir ere
Delîl old[u] servere
İlim çıkdı pervere
Şeyhim el-hamdü li'llâh

Gam-ı ferdâdan berî
Eyledi dostun birî⁸⁵
İçdim âb-ı Kevser'i
Şeyhim el-hamdü li'llâh

Seyyid Rızâ pîrleşdi
Pîri ile birleşdi
Aşku'llahla söyleşdi
Rabbim el-hamdü li'llâh

من جد [و] جد صدق⁸⁶

[Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün]
Cemâlin hüsnü hâlinde kerem et yâ Resûl-Allâh
Kemâlin vasfı kâlinde kerem et yâ Resûl-Allâh

Tehî kıl dâmen ü destim kamu çirkâb-ı kevineynden
Gönülde hubbunu dâ'im mezîd et yâ Resûl-Allâh

Rızâ-i zâtını güden velîler-ile haşr eyle
Kerem kıl defter-i uşşâka kayd et yâ Resûl-Allâh

Fakîr Seyyid Rızâî bir mukarrib ümmetin sultân
Seni bildirtirdi aşku'l-Hak meded et yâ Resûl-Allâh.

من صنع المديحة برکت له فی کل جهة⁸⁷

(s. 14)

⁸⁵ [berî şeklinde yazılmış olan bu kelime "beri" biçiminde de okunabilir].

⁸⁶ ["Kim çalışırsa, (istediği şeyi) bulur." (Bu sözü söyleyen) doğru söyledi].

⁸⁷ ["Hz. Peygamber için medhiye yazan, her yönde bereket bulur..."].

[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün]
Kapın eşiğine başı nihâdım yâ Resûl-Allâh
Kemâlinden bitişen zî-kanadım yâ Resûl-Allâh

Dergehde ders-ü zikr ile silindi gönlümüz pası
Bu iyiliğin bize kâfî bûdiyâm⁸⁸ yâ Resûl-Allâh

Cihân halkı lî vechi'llâh ser-â-pâ geldi tasdîka
Gününde kalmadı âsî şehâdim yâ Resûl-Allâh

Mey-i gül-günü destinden içip Seyyid Rızâ el-hak
İlim doğruldu hem belî dü-tâdım yâ Resûl-Allâh

قال صلعم لاني من بعدى صدق⁸⁹

*

[Mefâîlün mefâîlün]
Alâdan ders-i vahdeti
Gören gelsin bu meydâna
Envâr-ı zât-ı Hazreti
Gören gelsin bu meydâna

Sivâdan cümleten pâke
Mukirren zât-ı Lev lâke
Münîben yüzlerin hâke
Süren gelsin bu meydâna

Seyid Rifâî'den bi-hak
Gelen söz cümle hakdır hak

قال الله يقضى بالحق⁹⁰

Eren gelsin bu meydâna

Seyyid Rızâ etdi fermân
Kur'ân içre ulu Yezdân
Muhammed dînine hemân
Giren gelsin bu meydâna!

اشهد ان لا اله الا الله

و اشهد ان محمدا عبده و رسوله

⁸⁸ [Bu kelime melinde بوديام şeklinde yazılmış].

⁸⁹ [Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: "Benden sonra peygamber yoktur."] Ebced hesâbiyle "Nebî" altmış ikidir, sinn-i risâletdir. Hem "sebh" (سبح) altmış üçdür. Kadem basdığı anda azm-i bekâlarıdır.

⁹⁰ ["Allah buyurdu ki: "Allah, hak ve adaletle hükmeder." (Kur'an, Mû'min, 40/20)].

*

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]
Dem-be-dem feyz-i îlâhî nûr-ı Hak'dan âleme
Verdi fer nûr u cihâne akl erişmez hâteme

Nice fehm etsin gürûh-ı ârifinin gayrı kes
Kadr-i vâlâsın bilenler erdiler hep mâteme ⁹¹

من لا مرشد له لا دين له ⁹²

Âşık-ı şeydâ-yı Hak Seyyid Rızâ der gönlüne
(s. 15)
Bezm elestde bâde-i aşk dolduransın kâseme.

انما الأعمال بالنيات ⁹³

*

Şerbet-i nûrdan içip
Tevhîde gel tevhîde
Cinân ü hûrdan geçip
Tevhîde gel tevhîde ⁹⁴

Olma gel Hak'dan cüdâ
Âşık-ı nûr-ı likâ
Bulup îmân-ı bekâ
Tevhîde gel tevhîde

Eşyâda bekâ yok hic
Hak'dan dönme çekme renc
Dînâr ü zünnârı geç
Tevhîde gel tevhîde

Per ü bâli açalım
Dost'dan yana kaçalım
La'l ü gevher saçalım
Tevhîde gel tevhîde

Tevhîdi etme gümân
Ümmetlikde ol mihmân
Kıl kabûl ez-dil ü cân
Tevhîde gel tevhîde

⁹¹ Anladığınız, bildiğiniz "mâtem" değil hâ!

⁹² ["Mürşidi olmayanın dini yoktur."].

⁹³ ["Ameller, niyetlere göredir."].

⁹⁴ (Kenarda) Nakarat: Yâ Hû, yâ Hû, yâ men Hû, yâ men leyse illâ Hû, Dünyâ fânî bâkî Hû,
Lâ ilâhe illâ Hû!

Ezân ü sıyâm ile
Salât [ü] selâm ile
Nûrânî kelâm ile
Tevhîde gel tevhîde

ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر
ولذكر الله اكبر⁹⁵

Seyyid Rızâ cûş eyle
Bir kelâmı şeş eyle
Ma'nâsını gûş eyle
Tevhîde gel tevhîde
افضل الذكر لا اله الا الله
و افضل الدعاء الحمد لله⁹⁶

*
İsteyen dostun
Bahşeder postun⁹⁷
Bilmeğe dostun
Müjdedir müjde

Bunda erceden
Oku hâceden
Geçen yüceden
Mürdedir mürde

Dost ilâhîsi⁹⁸
Okut gel nâsı
Mi'râc safâsı
Kândadır kânda

Derdlere dermân
Hazret-i Kur'ân
Afv ile gufrân
Şândadır şânda

⁹⁵ ["...Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz), elbette en büyük ibadettir." (*Kur'an*, "Ankebût, 29/45)].

⁹⁶ ["Zikrin en faziletlisi "Lâ ilâhe ill-Allah" ve duanın en faziletlisi "el-Hamdü lî'lîlâh"tır." *İbn Mâce*, "Edeb", 55].

⁹⁷ Dost post sâlike rızau'llâhı bildire demektir.

⁹⁸ "Dost ilâhîsi", Hazret-i Kur'ân demektir.

(s. 16) Bilen ni'meti
Eylar hıdmeti
Anlar himmeti
Kandadır kanda

Oku *Kur'ân*'ı
Anla sultânı
Feyz-i Rabbânî
Andadır anda⁹⁹

Son oku fıkıhı
Bil emr ü nehyi
Pîrimin nehci
Bundadır bunda

Cümlemin cânı
Tanrı Sultânı
Şefâat kânı
Zindendir zinde

Seyyid Rızâî
Dinle kelâmı
Vech-i nûrânî
Câdadır canda.¹⁰⁰

خيركم من تعلم القرآن و علمه¹⁰¹

لا مع[و]د الا الله¹⁰²

Her kelâmın dilberi
Lâ ilâhe ill-Allâh
Tenvîr eden dilleri
Lâ ilâhe ill-Allâh

Asfiyânın minberi
Enbiyânın serveri
Bil Allâhü ekberi
Lâ ilâhe ill-Allâh

لا مقصود الا الله¹⁰³

⁹⁹ [Metinde bu kelimeler اينده در اينده şeklinde yazılmış. Biz mezkûr kaydın yazıcı yanlış olduğunu düşünerek böyle düzeltilmesini manaya uygun bulduk].

¹⁰⁰ (Kenarda) "Dindedir dinde."

¹⁰¹ ["Sizin hayırlınız, *Kur'ân*'ı öğrenen ve öğretenidir." *Buhârî*, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân",

21].

¹⁰² ["Allah'tan başka ibadete edilmeye lâyık tanrı yoktur."]

Silen kalbden ağyârı
Süpüren bed huyları
Süren cümle eşrârı
Lâ ilâhe ill-Allâh

Sîneleri sâf eder
Ulûma arrâf eder
Gör nice eltâf eder
Lâ ilâhe ill-Allâh

لا موجود الا الله¹⁰⁴

Kulları âgâh eden
Ârif-i bi'llâh eden
Vâsıl ilâ'llâh eden
Lâ ilâhe ill-Allâh

Pîrnâ bü'l-alemeyn¹⁰⁵ (?)
Kutbu's-sultânü'l-keveyn
İsnâdünâ li'd-dâreyn
Lâ ilâhe ill-Allâh

لا مطلوب الا الله¹⁰⁶

Ma'nâsınca ibâdet
Etmeğe kıl inâyet
Cümleye yüce ni'met
Lâ ilâhe ill-Allâh
(s.17)

قال الله تعالى لا اله الا الله حصنى

و من دخل حصنى امن من عذابي¹⁰⁷

Seyyid Rızâ'ya dermân
Veren sâhibu'l-Kur'ân
Cümleyi yola koyan
Lâ ilâhe ill-Allâh.

*

¹⁰³ ["Allah'tan başka istenilen yoktur."]

¹⁰⁴ ["Allah'tan başka mevcut yoktur."]

¹⁰⁵ [Metinde پیرنا بو الملمین şeklinde].

¹⁰⁶ ["Allah'tan başka istenilen yoktur."]

¹⁰⁷ [Yüce Allah dedi ki: "Lâ'ilâhe ill-Allâh benim kalemdir. Kim kaleme girerse, azabımdan emin olur."].

Onulmaz derde bil devâ
Hemân Allâh'ı zikreyle
Yuyup arıdır çirki hâ
Hemân Allâh'ı zikreyle

Akıt gözlerinden yaşı
Gece gündüz subh u aşî
Gözet kim işleyen işi
Hemân Allâh'ı zikreyle

Dem-be-dem arta kemâlin
Dîğîr-gûn olmaya hâlin
Rabt eyle¹⁰⁸ zâtına bâlin
Hemân Allâh'ı zikreyle

Biline emr-i şerîat
Görüne râh-ı tarîkat
Feth ola bâb-ı hakîkat
Hemân Allâh'ı zikreyle

و نحن اقرب اليه من حبل الوريد¹⁰⁹
Seyyid Rızâ nûr-ı ziyâ
Zikru'llahdadır cümle hâ
Terk eyleme subh u mesâ
Hemân Allâh'ı zikreyle

انا جليس من ذكرنى¹¹⁰

النجاه فى الصدق¹¹¹

Aşkdan tecellî
Bize Hû deme
Dost'dan tesellî
Bize Hû deme

Zikreyle Hakk'ı
Olma gel şakî
İhsân-ı takî
Bize Hû deme

Zikrini Hakk'ın

¹⁰⁸ [Bu kelime "ile" şeklinde de okunabilir].

¹⁰⁹ ["Biz ona şah damarından daha yakınız." (*Kur'an*, Kaf, 50/16)].

¹¹⁰ ["Ben, beni zikredenin dostuyum." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 232, nr. 611].

¹¹¹ ["Kurtuluş, doğruluktur."].

Terk etme sakın
Ders-i hakka'l-yakîn
Bize Hû deme

Sakın o deme
Hem de bu deme
Hak'dan kısmetdir
Bize Hû deme

İsmi¹¹² bitirdi
Resmi yitirdi
Dost'a yetirdi
Bize Hû deme
(s. 18)

ليس الهادى الا هو¹¹³

Seyyid Rızâ bak
Sözün hakdır hak
Hazret'den sebak
Bize Hû deme. (Bize zikru'llâh).

*

Dinle sâlik li'llâh ideyim bir pend
Gayre bakma eyle bâlîn Hakk'a bend
Gayret kuşağın boynuna kıl kemend
Asâsız körler gibi yolda kalma

Sa'y edip beyhûde gûzâf eyleme
Eyle tahsîl-i kemâl lâf eyleme
Cân kulağın tut inhirâf eyle[me]
Asâsız körler gibi yolda kalma

Oku yaz oğul âlim ü dâna ol
Akranların yanında bî-hermtâ ol
Yolunda peygâm ü müşkil-güşâ ol
Asâsız körler gibi yolda kalma

Rûz [u] şeb bunda hûner okumaktır
Lağv ü lûubdan cümle soğumaktır
Emr ü nehy[i] yolcazına komaktır
(s.19) Asâsız körler gibi yolda kalma

Hayvan-sıfât dönüp dolaşma kuzum
Mânend-i zâğ çirke ulaşma gözüm

¹¹² [ئسمى] yani günahı].

¹¹³ ["O'ndan başka doğru yola iletici yoktur."].

Aklın başına devşir dinle sözüm
Asâsız körler gibi yolda kalma

Şâh-râhî âh [û] vâhî bilegör
Dü cihânda dâim câhî bilegör
Seyyid Rızâ şehinşâhî bilegör
Asâsız körler gibi yolda kalma.

اشراف امتى حملة القرآن¹¹⁴

العلماء ورثة الخاتم الانبياء¹¹⁵

*
Tâzî¹¹⁶ yazdım kara kara
Göz yaşım döndü pınara
Mevlâ işimi onara
Seyyid Rızâ afvım çâre

*Lâ taknetû min rahmeti*¹¹⁷
Kavlince çekmem zahmeti
Mağfûr Muhammed ümmeti
Seyyid Rızâ emrim çâre

سيد رضا

من امة محمد المصطفى الحمد لله¹¹⁸

*
İlâhî rahmetinle
Kulların mesrûr eyle
Lutf eyle ni'metinle
Kulların mesrûr eyle

Zikrinle erer dermân
Dertlilere yâ Gufrân
Rahm eyle ulu Sultân
Kulların mesrûr eyle

Cümle halkı Rabbenâ
Dost'una kıldın atâ
Ey Kâdir Kayyûm Hudâ
Kulların mesrûr eyle

¹¹⁴ ["Ümmetimin en şerefliileri, *Kur'ân*'ı (ezberlemek veya öğrenip öğretmek suretiyle) taşıyanlardır" Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 143, nr. 370].

¹¹⁵ ["Âlimler, peygamberlerin sonuncusunun vârisleridir." *Ebü Dâvud*, "İlm", 1, *İbn Mâce*, "Mukaddime", 17. ("Âlimler, peygamberlerin vârisleridir" şeklinde)].

¹¹⁶ "Tâz"dan murâd, Hazret-i *Kur'ân*'dır.

¹¹⁷ ["Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin..." (*Kur'an*, Zümer, 39/53)].

¹¹⁸ [Seyyid Rızâ, elhamdû li'llâh, Hz. Muhammed ümmetindendir].

(s. 20)

Nûr-ı zâtın Mustafâ
Hürmetine mutlakâ
Yâ ze'l-cûdi ve's-sehâ
Kulların mesrûr eyle

Seyyid Rızâ[î] derdmend
Diler zâtından meded
Yâ Allah Ehad Samed
Kulların mesrûr eyle

و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين¹¹⁹

و ما ارسلناك الا كافة للناس بشيرا ونذيرا¹²⁰

*

Erenlerin uşşâkı
Katlatmaya yumşakı
Eğninden şal(ı) kuşakı
Alın er meydanında

Hû ne güzel kokana
İlim¹²¹ ile dokana
Başa elmas dakına
Gire er meydânında¹²²

Seyyid Rızâ ne demek
Bûy-ı Hak dâ'im dilek
Var ise vasla istek
Gele er meydânında!

*

العلم بلا امك
كالبحر بلا سمك
فالسّمك بلا نمك
كالخالق بلا ملك¹²³

Bahr içindeki semek
Bu Seyyid Rızâ demek

¹¹⁹ ["Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Kur'an, Enbiyâ, 21/103)].

¹²⁰ ["Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Kur'an, Sebe', 34/28)].

¹²¹ [Asli metinde ايلم şeklinde].

¹²² "Elmas"dan murâd, İslâmiyet, dindarlık, dindar, İslâm demedir.

¹²³ [Emeksiz ilim, balıksız deniz gibidir. Tuzsuz balık da meleksiz mahlûkat gibidir].

İsteyen gelsin beri
Duzla pişirip yemek...

*
Behre-yâb etdi meni sıdk-ı sadâkat yâ Hû
Şöhre-yâb etdi şeyhi el-aşk hazâkat yâ Hû
(Sûretâ hayvân-ı nâtık insân
Şîretâ eşedd mine'l-hayvân bel mine'l-behâyim).

*
Kandadır bâb-ı terahhum lutf edip göster meni
Çekmeyem tâb ü meşakkat pür-himem göster meni
(s. 21)
Bir makâm-ı âliye sovk oyle yârim yâr isen
Etme gel şâhım tekellûf rûy-ı nerm göster meni¹²⁴

Ol kerem kânı Hudâ feyz-yâb etdi meni
Koymadı dilde gümân yuydu yıka'dı meni

Erenler hidmetiyle rûz şeb olup hemdem
Âî-i evlâd-ı sâdâta yolca uğratdı meni

Allah'a hamd ü senâ eyle ey Seyyid Rızâ
Himmet-i merd-i merdân pîre ulatdı meni.

إذا اراد الله شيئا هياء اسبابه¹²⁵

*
Seyyid Rızâî izle
İzinden dostu gözle
Bunda Hakk'ı gör bizle
Yâ evlâdû'r-Rifâî

*
Safâ-yı kalb-i dâ'imî
İsteyenler gelsin beri
Görmeği isr-i Hâtem'i
İsteyenler gelsin beri

Hakk'ı hakîkat bilmeği
Gönülden pası silmeği
Tevhîd topunu çelmeği¹²⁶
İsteyenler gelsin beri

¹²⁴ "Dost", Hazret-i Muhammed, Hazret-i Allah.

¹²⁵ [Allah bir şeyi istediğinde, onun sebeplerini hazırlar].

¹²⁶ [Metinde "bilmeğe... silmeğe.. çelmeğe" şeklinde yazılmıştır. Ancak biz (ki'nin "ke" biçiminde yazılışını da düşünerek) mezkûr kelimelerin mana gereğince "bilmeği... silmeği.." şeklinde okunmasının daha uygun olacağını düşündük].

Tevhîd-i zâta ermeği
Bâğ-ı dostâna girmeği
Hakîkat gülün dermeği¹²⁷
İsteyenler gelsin beri

Bunda erenler himmetin
Muhammed'in şefâatin
Ulu Allâh'ın rahmetin
İsteyenler gelsin beri

Yâr ile ol yârânını
Cân ile şol cânânını
Dost cemâli seyrânını
İsteyenler gelsin beri

من كان في هذه اعمى فهو الاخرة اعمى¹²⁸

Bunda yârî görmeyen er
Anda dahi görmeyiser
Seyyid Rızâî'den haber
İsteyenler gelsin beril
(s. 22)

Nâtık-ı mantûk-ı maânî
Muhammed'in şu'âi
Seyyid Rızâ er-Rifâî
İkmâl etdi kitâbı.

القناعة كنز لا يفنى¹²⁹

Medîne-i Mağnisa'da İbrâhim Çelebi Câmi-i Şerîfi karşısında kâ'in dergâh-ı şerîfin bânîsi ulemâ-i âlimînden [ve] âmilînden Büyük Hâdim Mustafa Efendi telâmîzinden ve tarîk-ı Rifâiyye meşâyih-ı kâmilînden Antakye'î Hazevîzâde eş-Şeyh Seyyid Ahmed Vehbî Efendi hazretlerinin zâhiren bâtinen terbiye-gerde-i pîrânelerinden yetişip gelen Mağnisavî Şeyh Seyyid Hâfız Hasan Rızâ bin el-Hâc Abdullah ma'rûfun fihâ 'Kısık Mektebi Hocası' Eğirdirî'nin sırren sîreten ve isren tulû' ve zuhûra gelen nutukları ve güfte-i dil-i ârifâneleri dîvânı ve kitâb-ı mürebbîleridir. Edâ-yı hidmet-i Hak şeyh ü mürşid şüde-est el-hamdü lillâh. İstanbul'da Dâmâd-ı Sâñî-i Mahmûd Hânî Muhammed Said Paşa'nın dâ'iresinde hâce ve imâm idi.

المدرس في دولة العثمانيه الذين المحمدية الابدية

¹²⁷ [Kafiye kelimeleri "...irmeğe... girmeğe... dirmeğe.." şeklinde yazılmıştır. Biz dördüncü mısraı göz önünde bulundurarak bunları "...irmeği... girmeği... dermeği.." biçiminde okumayı tercih ettik].

¹²⁸ ["Kim bu dünyada körük ettiyse, ahirette de kördür o..." (Kur'an, İsra', 17/72)].

¹²⁹ ["Kanaat, tükenmez bir hazinedir." Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 133, nr. 1900].

Temmet. Sene 1290, Âhiri fî Şevvâl."(Aralık 1873).

KAYNAKLAR

- Acıünî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsinetî'n-nâs*, I-II, Beyrut 1418/ 1997.
- Aymutlu, Ahmed, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul 1995.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, I (nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal), II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç), İstanbul 1951-55.
- Banarlı, Nihat Sami, *Metinlerle Türk Edebiyatı*, Lise IV. Sınıf, İstanbul 1952.
- Bayraktar, Nail, *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, I, İstanbul 1993.
- Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, Keşişyan Matbaası, İzmir, 1324 (1908).
- Çantay, Balıkesirli Hasan Basri, *Âkifnâme* (Mehmed Âkif), İstanbul 1966.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Musikisi / ntolojisi*, I-II, İstanbul 1942-43.
- Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, Edisyon Kritik, (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1987.
- Eşref Edib, Mehmed Âkif, *Hayatı- Eserleri ve Yetmiş Muharriirin Yazıları*, (2. bs.), İstanbul 1962.
- Gezgin, Hakkı Süha, *Edebî Portreler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul 1997.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I-III, İstanbul 2001.
- Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I-II, İstanbul 1281/1865.
- İşin, Ekrem, "Rifâilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 6, s. 325-330.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sadâ*, (haz. Avni Aktuç), İstanbul 1958.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, I-IV, (1. bs. 1940-1953), 3. bs. 1982.
- İnançer, Ömer Tuğrul, "Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 330-31.
- Kılıç, Atabey Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Kataloğu, I, Kayseri 2001.
- Kılıç, Atabey, "Ma'rifi Tarikati Şeyhi Ferîd Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri", *İlmî Araştırmalar* 12, İstanbul 2001, s.121-134.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1972, (2.bs.) Ankara 1989.
- Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu- Nuran Abdulkadiroğlu), Ankara 1990.
- Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, *Mev'iza ve Hutbeleri*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu- Nuran Abdulkadiroğlu), Ankara 1991.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1308-15/1891-98.
- Mithat Cemal, *Mehmet Akif, Hayatı- Seöiyesi- Sanatı*, (1. bs. İstanbul 1939), 2.bs., Ankara 1990.
- Okumuş, Necdet, *Manisa Rifâi Dergâhı Entekkeliler*, Manisa 2003.

- Özcan, Nuri, "Hasan Rızâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 346.
- Özcan, Nuri, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 484-485.
- Özemre, Ahmed Yüksel, *Üşküdar'da Bir Attar Dükkânı*, İstanbul 1996.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- Sağman, Ali Rıza, *Meşhur Hâfız Sâmi Merhum*, İstanbul 1947.
- Sa'di Işılaiy Anlatıyor- Mehmed Âkif ve Leylâ Hanım'ın İlişifatları", *Vatan*, 19 Eylül 1953.
- Süleyman Nazif, *Mohımod Âkif*, İstanbul 1924.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Akif Ersoy*, (Hayatı ve Eserleri), (3. bs.), 1991.
- Tanman, M. Baha, "Maarifi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 5, s. 232-233.
- Tanman, M. Baha, "Rıfâî Âsitanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 6, s. 324-325.
- Tarlan, Ali Nihad, *Mehmet Âkif ve Safahat*, Nida yayını, İstanbul.
- Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Lise Matbaası 1946.
- Ulunay, [Refîî Cevad], Takvimden Yapraklar "Eski Mevlid-hanlar", *Milliyet* gazetesi, 9 Şubat 1958 Pazar, s. 3.
- Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche - Mecmua-i Tekâyâ-*, haz. Klaus Kreiser, Freiburg 1980.

